

Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi

Dr. Cemal KEMAL*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Almanya'nın organize ettiği İttifak Bloku'na katılarak, Birinci Dünya Savaşı'na girişinden sonra, Ahmet Cemal Paşa komutasında Süveyş Kanalı'nı geçerek Mısır'ı geri almak, İngiltere'nin Kral Yolu (Hindistan Yolu)'nu kesmek ve Almanya üzerindeki İtilaf Bloku'nun Baskısını azaltmak amacıyla başlattığı Kanal Harekâtları, başarılı olamamıştır. Müteakiben, Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile oğulları, Ali, Faysal, Abdullah ve Zeyd tarafından Hicaz (Mekke ve Medine)'da çıkartılan Arap İsyanı'yla koordineli olarak yürütülen İngiliz taarruzu, Sina Yarımadası'nı geçerek Filistin'e intikal etmiştir.

Filistin Cephesi'nde görevli Yıldırım Ordular Grubu (4, 7, 8. Ordular ve Mondros Mütarekesi'nden sonra 2.ordu), Gazze Muharebeleri, Şeria Muharebeleri ve Nablus Meydan Muharebesi sonunda bozguna uğramış, sırasıyla Dera, Şam ve Halep'e kadar çekilmişlerdir. Daha sonra, Milli Mücadele kadrosunun temelini teşkil edecek olan Mustafa Kemal (Atatürk), Mustafa İsmet (İnönü), Mustafa Fevzi (Çakmak), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Fahrettin (Altay) Paşalar ve Osmanlı birliklerin çoğunluğu Filistin Cephesi'nde General Allenby tarafından sevk ve idare edilen İngiliz Ordusuna karşı savaşmışlardır. 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 26 Ekim 1918'de Halep kuzeyinde İngiliz ve Arap Ordularının taarruzunu durdurmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Osmanlı, İngiltere, Arap, Filistin, Suriye, Dera, Şam, Halep, Ordu, Çekilme, Savunma, Taarruz.

The Last Battle of the Ottoman State on the Palestine Front

ABSTRACT

Subsequent to the participation of the Ottoman State to the Axis Powers organized by Germany and entry into the First World War, the First and Second

* Bilkent Üniversitesi Öğretim Görevlisi.

Canal Campaigns - under the command of the Minister of the Navy and Fourth Army Commander Ahmet Cemal Paşa - to regain Egypt by advancing to the Suez Canal and thereby cutting off King's Road (India Road) while at the same time diverting the pressure exerted by the Allied Powers on Germany, resulted in defeat. following the British Army attack coordinated with the Arab uprising at Hecaz (Mecca and Medina) led by the Mecca Emir Şerif Huseyin and his sons Ali, Faysal, Abdullah and Zeyd, the Sinai peninsula gradually passed into Palestinian lands.

The 'Lightening Armies Group' consisting at the beginning of the Fourth, Seventh and Eighth Armies and later, after the Treaty of Mondros the Second Army, were routed at the First, Second and Third Gaza Battles, the First and Second Şeria and the Nablus Field Battles and gradually withdrew to Gaza, Jerusalem, Nablus, Dera, Damascus and finally to Aleppo. Mustafa Kemal (Atatürk), Mustafa İsmet (İnönü), Mustafa Fevzi (Çakmak), Ali Fuat (Ceibesoy), Refet (Bele) and Fahrettin (Altay) Pashas and the Ottoman corps that they led and which formed the cadre of the War of Independence against the occupation of Anatolia after the First World War, formed the majority of the army that fought against the British Army Commander General Allenby during the last phase of the Palestinian Front. Under the command of Mustafa Kemal Paşa, the Seventh Army went into history by stopping the assault of the combined British and Arab armies at Katma north of Aleppo on 26 October 1918 and which also marked the last battle fought on the Palestinian Front.

Key Words: *Mustafa Kemal, Ottoman, Britain, Arab, Syria, Dera, Damascus, Aleppo, Army, Withdrawal, Defense, Attack*

1. GİRİŞ

Fransız ve Sanayi İnkılâpları dünyanın ekonomik, ulaştırma, haberleşme, sosyal, politik, askeri, ilmi ve teknolojik yapısına çok önemli etkiler yapmış, dengeler değişmiş, güçler arasındaki rekabet Birinci Dünya Savaşı'nın ön koşullarını hazırlamıştır. Avrupa devletleri, savaş öncesi İttifak Bloğu (Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya sonra karşı bloğa geçecektir) ve İtilaf Bloğu (İngiltere, Fransa ve Rusya) olmak üzere iki karşıt gruba ayrılmıştır. Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük Francois (Franz) Ferdinand'ın Saray-Bosna'da bir Sırp milliyetçisi olan Gavriilo Principe tarafından öldürülmesi üzerine, Avusturya-Macariastan 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a, Almanya 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya, 3 Ağustos 1914'te Fransa'ya 4 ağustos 1914'te Belçika'ya, İngiltere 4 ağustos 1914'te Almanya'ya, Avusturya 6 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan etmiş,

böylece Birinci Dünya Savaşı başlamıştır.¹ İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı başlarken amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını sağlamak, teminat vermemek ve savaşı kazandıktan sonra topraklarını paylaşmaktır.² Osmanlı İmparatorluğu, 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etmiş ve Almanya'yla gizli antlaşma imzalamıştır.³

Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da ve Kafkasya'da kaybettiği Türk halklarının yaşadığı toprakları ve Mısır'ı geri almak amacıyla, Birinci Dünya Harbi'ne Almanya safında katılmıştır.⁴ 11 Ağustos 1914'te İstanbul'a gelen Alman Amiral Schuchon komutasında Goeben (Yavuz), Breslau (Midilli) ve bazı Osmanlı savaş gemilerinin, İstanbul Boğazı'ndan çıkarak, 29 Ekim 1914'te, Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Odessa ve Sivastopol limanlarını bombalaması üzerine, üç İngiliz torpidosu, 1 Kasım 1914 sabahı saat 05.30'da, Kızıldeniz kıyısındaki Akabe Limanı'nı bombalamıştır. Rusya 1 Kasım 1914'te, İngiltere ve Fransa 5 Kasım 1914'te, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir.⁵ Padişah V.Mehmet Reşat, Halife sıfatıyla İngiltere

¹ Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyeleri, *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Editör Fatma Acun, 10.b., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2009, ss.104.

² Maurice Larcher, *Büyük Harp'te Türk Harbi*, c.I, çeviren (Çev.) Mehmet Nihat, İstanbul, Matbaayı Askeriye, 1927, s.88.

³ Almanya'nın Rusya'ya savaş açtığı 1 Ağustos 1914 tarihinden bir gün sonra 2 Ağustos 1914'te, Osmanlı Devleti'yle Almanya arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma görüşmeleri son derece gizli tutulmuştur. Sadrazam Sait Halim, Başkomutan Vekili Enver, Dâhiliye Nazırı Talat Paşalar ve Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Beyden başkası bu antlaşmadan haberdar edilmemiştir. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.I, 1888-1922, 2.b., İstanbul, Özener Matbaacılık, 1997, s.252; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.IX, *İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, 1908-1918, Ankara, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1996, s.372, 380; Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih*, 1789-1950, 5.b., Ankara, Türk Matbaası, 1961, s.291. Gizli antlaşma gereğince, Alman Bronzart Paşa Enver Paşanın Vekili ve Genelkurmay Başkanı olmuştur. Enver Paşa, 20 Ekim 1914'te, Bronzart Paşa ile Birinci Şube Müdürü Hafız Hakkı Paşadan: "*Karadeniz'de Osmanlı ve Rus filolarının bir savaşa sebebiyet vermeleri halinde ne yapılmalıdır?*" konusundaki düşüncelerini, sormuştur. Hafız Hakkı Paşa: "...Mısır'a karşı iyice hazırlandıktan sonra saldırıya geçilebilir..." Bronzart Paşa: "...Mısır üzerine harekete geçilmelidir (6 hafta içinde hazırlıklar yapılmalıdır)..." şeklinde cevap vermişler, Enver Paşa Bronzart Paşanın planını kabul etmiş ve Alman Karargâhına da onaylatmıştır. Karal, a.g.e., c.IX, ss.412-413.

⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s.27.

⁵ Midhat Sertoğlu, *Muvassal Osmanlı Tarihi*, c.VI, İstanbul, Güven Yayınevi, 1972, s.3530; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1955, ss.418-419; Yalman, a.g.e., c.I, ss.258-259. Sadrazam Sait Halim Paşanın başkanlığında 20 Eylül 1914'te yapılan toplantıda, donanmanın Karadeniz'e çıkışına müsaade edilmemesi kararı alınmasına rağmen, Enver Paşa: "*Türk Filosu Karadeniz'de ve zorla hâkimiyet kazanmalıdır. Rus Filosu'nu arayınız. Nerede bulursanız harp ilan etmeksizin hücum ediniz.*" Alman Sefiri Wangenheim: "*Hemen denize açınız, maksatsız hedefsiz değil, fakat bütün vasıta ve kudretinizle çarpınız. Mümkünse hareketlerin neticesinden ve insan kayıplarından, Berlin'e çabuk malumat veriniz*" talimatlarını Osmanlı Donanma Komutanı olarak atanan Amiral Souchon'a vermişlerdi. Böylece, 2 ağustos 1914 tarihli gizli Türk-Alman İttifak Antlaşması gereğince, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne girişi kaçınılmaz hale gelmişti. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.II, 1908-1914, Remzi Kitabevi, 1993, ss.555-556. Attila İlhan'a göre: "...Devlet-i Aliyye

Ordusu içindeki Hintli Müslüman askerleri, Hindistan, Afganistan, İran, Mısır, Cezayir, Fas, Tunus, Trablusgarp (Libya) ve Sudan halklarını ayaklandırmak, Osmanlı tebaası (uyruğu) olan Araplar'ın Türkler'in yanında savaşa katılmalarını teşvik etmek amacıyla, 14 Kasım 1914'te Cihad-ı Ekber (kutsal dini savaş) Fetvası'nı tüm dünyaya yayınlamıştır.⁶

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nda; Doğu (Kafkas), Çanakkale, Batı (Galiçya, Romanya, Makedonya) Güney (Kanal, Filistin, Suriye, Hicaz, Yemen, Irak) Cephelelerinde mücadele etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda, Çanakkale, Kafkasya ve Filistin Cephelelerinde tümen, kolordu ve ordu komutanı olarak görev yapmıştır. Mustafa Kemal, 5 Temmuz 1917'de merkezi Diyarbakır'da bulunan 2.Ordu Komutanlığından İstanbul'da kurularak, Filistin Cephesi'ne intikal ettirilen 7. Yıldırım Ordusu Komutanlığına atanmış, 15 Temmuz 1917'de kurulan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına bağlanmıştır. Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Grup Komutanı Alman Mareşali Falkenhayn ile problemler yaşayınca istifa ederek İstanbul'a gitmiştir. Mareşal Falkenhayn, Filistin Cephesi'nde başarılı olamayınca, 25 Şubat 1918'de Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığından alınarak, yerine eski Çanakkale Cephesi Komutanı Mareşal Liman Von Sanders atanmıştır. Mustafa Kemal, 7 Ağustos 1918'de V.Mehmet Reşat'ın vefatı üzerine Padişah olan VI.Mehmet Vahdettin tarafından bizzat 7.Ordu Komutanlığına tekrar görevlendirilmiştir. Mustafa Kemal'in 7.Ordusuna bağlı 3.Kolorduya Albay İsmet (İnönü), 20.Kolorduya Ali Fuat Paşa (Cebesoy) komuta etmekteydi.⁷ Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Cephesi'nde, icra edilen Birinci ve İkinci Kanal Harekâtları, Birinci, İkinci ve Üçüncü Gazze Muharebeleri, Birinci ve İkinci Şeria Muharebeleri ve Nablus Meydan Muharebesi sonunda bozguna uğrayan Yıldırım Ordular Grubu Orduları, sırasıyla Filistin, Ürdün ve Suriye'yi boşaltarak, Gazze-Kudüs-Nablus-Dera-Şam- Halep genel mihverinde savunma muharebeleri yaparak,

(Osmanlı İmparatorluğu) güya sınır ötesi çıkarlarını-Gerçekte Kaiser (Almanya İmparatoru) Emperyalizmi'nin çıkarlarını-korumak maksadıyla, Birinci Dünya Harbi'ne katıldı. Hem de nasıl? Meclis-i Mebusandan hatta hatta Hükümet'ten habersiz olarak..." Attila İlhan,"Irak Çıkmazı, Neler Hatırlatıyor?.." Cumhuriyet, 10 Eylül 2003.

⁶ Danişmend, a.g.e., c.IV, ss.419-420; Karal, a.g.e. c.IX, ss.399-402; Bernard Lewis, *Orta Doğu, Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 yıllık Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, 2.b., İstanbul, Sabah Yayınları, 1999, s.264; Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997, s.74; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, E.Yayınları, 1983, s.375; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.II, s.564. Gnkur. Harp Tarihi Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, c.I Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1970, ss.106-107, 264.

⁷ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.1, 4.b., İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968, s.25; Vamik D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, Ankara, Bağlam Yayınları, 1998, s.150; H.Ç.Armstrong, *Bozkurt*, 5.b., İstanbul, Arba Yayınları, 1997, s.70.

önce Halep kuzeyine müteakiben Adana'ya kadar çekilmek zorunda kalacaktır.⁸

2. Filistin Cephesi'nde Son Muharebe

A. Dera'ya Çekilme

General Allenby komutasındaki İngiliz Ordusu, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın komutasındaki Arap Ordusu ile koordineli olarak, 19 Eylül 1918'de Nablus güneyinde batıdan-doğuya doğru 8, 7 ve 4.Orduların savundukları mevzilere karşı büyük bir taarruz harekâtı başlatmıştır. Nablus Meydan Muharebesi olarak tarihe geçen bu çatışmalarda; Mareşal Liman Von Sanders'in Yıldırım Ordular Grubu bozguna uğramış, Cevat Paşanın 8.Ordusuyla kuruluşundaki Albay Refet (Bele)'in 22.Kolordusu imha olmuş, Mustafa Kemal'in 7.Ordusuyla kuruluşundaki Ali Fuat Paşanın (Cebesoy) 20.Kolordusu ve Albay İsmet (İnönü)'in 3.Kolordusu ağır zayıat vermiştir.⁹ Bu Meydan Muharebesi'nden sonra, Filistin'de (Batı Şeria) yeni bir savunma hattı tesis edemeyen Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders, Şeria Nehri doğusuna geçerek, imhadan kurtulma, Dera-El Müzeyrip hattına çekilme, bu hattı savunarak düşmanın eline geçmesi halinde Anadolu'nun güneyinden yumuşak karnını tehdit edebilecek olan Suriye'yi kurtarma gayreti içine girmiştir.¹⁰ Cephenin yarılması ve Albay İsmet (İnönü)'in 3.Kolordusunun düşman tarafından kuşatılması üzerine, 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy), 24 Eylül 1918'de 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal'e şu raporu gönderir: "...Bu saate kadar 3.Kolordunun Şeria doğusuna geçtiğine dair bilgi alınmamıştır. 20. Kolordu, hafif, ağır sahra topları ve arabaları hariç olmak üzere diğer küt'alarının tümü ve dört dağ bataryası da dâhil olduğu halde, 24 Eylül 1918 saat 14.00'te Aclun (Şeria Nehri doğusunda) batısına gelmiştir..."¹¹ Ali Fuat Paşanın raporu, Mustafa Kemal'in 3.Kolordunun durumu hakkındaki endişesini daha da artırır. 20.Kolordu Şeria Nehri'nin doğusuna geçmekte acele etmiş, 3.Kolordunun batısında ve doğusunda açık yan meydana gelmişti. 3.Kolordudan hiçbir haber alınmadığı halde, bazı unsurlarının Şeria Nehri doğusundaki Evun'a intikal etmeleri, bu kolordunun imha olma ihtimalini kuvvetlendiriyordu. 3.Kolordu Komutanı Albay İsmet (İnönü), çok olumsuz koşullara rağmen, düşmanın kuşatmasını yararak,

⁸ Yükseköğretim Kurulu (YÖK), *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, c.1/1, *Türk İnkılabı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı*, Ankara, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yayınları, 1994, s.42-43.

⁹ Bk. EK-A: Nablus Meydan Muharebesi Krokisi.

¹⁰ Bk. EK-B: Dera'ya Çekilme Krokisi.

¹¹ Gnkur. ATASE Başkanlığı Arşivi, *Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu*: Klasör (Kls.) 3705, Dosya (Dos.) 28, Fihrist (Fih.) 18-2.

kolordusunu Şeria Nehri doğusuna geçirmiş, Aclun istikametinde ilerliyordu.¹²

Mareşal Liman Von Sanders, Karargâhını 25 Eylül 1918'de Halep'e nakletmiş,¹³ Mustafa Kemal, düşmanın sıkı takibi ve baskısına uğramamak için: "7.Ordu, El Muzeyrip-Dera hattında toplanacaktır...3.Kolordunun İrbit üzerine yürümekte olan kısımları, Kolordu Karargâhının hareketini geciktirmemelidir.20.Kolordu, yarın akşama kadar Dera ve kuzeybatısında toplanacaktır. Dera'daki Alman Asya kolu 20.Kolordu emrine verilmiştir. Ordu Karargâhı, yarın El Ramte üzerinden Dera'ya gidecektir" emrini yayımlamıştır.¹⁴ İngilizler 25 Eylül 1918'de Amman'ı işgal etmişler, Amman'ın düşmesiyle birlikte, güneydeki Araplar'ın baskısı altında kalan 4.Orduya bağlı 2.Kolordu birliklerinin 5000 personeli çekilme imkânı bulamamış ve teslim olmuşlardı.¹⁵ Böylece, Mersinli Cemal Paşanın 4.Ordusu da Şeria Nehri doğusunda savaşa devam edemeyecek kadar ağır yenilgiye uğramıştı.¹⁶ 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal, 8.Ordu Komutanı Cevat ve 4.Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşalar 25-26 Eylül 1918 gecesi Dera'da buluştular. Birlikler dağınık bir şekilde Dera istikametinde geri çekiliyorlardı. 24.Tümen ve 3.Süvari Tümeni 26 Eylül 1918'de El Muzeyrip'e gelmişlerdi. General Allenby'in Ordusu tarafından 8.Ordu birliklerinin büyük kısmı imha veya esir edildiğinden, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders, 8.Ordu Komutanı Cevat Paşa ve 22.Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele)'e artık ihtiyaç kalmadığını düşünerek, İstanbul'a gitmelerini bildirmiştir.¹⁷ Mısır Kuvvei Seferiye Komutanı General Allenby'in bundan sonraki hedefi Şam'dı. David Fromkin'e göre:

¹² Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1986, s.678. İsmet İnönü hatıralarında, Mustafa Kemal Paşayla karşılaşmasını şöyle anlatmaktadır: "Şeria'yı geçtikten sonra, akşam geç vakte kadar yürüyerek, Aclun denilen kasabaya ulaştık. Burada Ordu Komutanımızı buldum. Beni lütfkâr (iyiliksever, hoş, güzel) bir surette karşıladı. Bildiği kadar bütün Suriye'deki askeri ve siyasi vaziyeti (durumu) anlatmaya çalıştı. Mustafa Kemal Paşa, güç bir vaziyetten (durundan) askerimi kurtarmış olarak benim gelmemden dolayı, aşikâr (açık, belli) bir surette memnurluk ve sevinç gösterdi." Sabahattin Selek, *İsmet İnönü, Hatıralar*, c.I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.132.

¹³ Şükrü Mahmut Nedim, *Filistin Savaşı, 1914-1918*, çev. Abdullah Es, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1995, s.155.

¹⁴ a.g.a., Kls. 3705, Dos. 28, Fih. 18-4.

¹⁵ Ayfer Özçelik, "Ali Fuat Cebesoy Hayatı ve Faaliyetleri," Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1989, s.110; Arı, a.g.e., s.377; Nedim, a.g.e., s.156; Karal, a.g.e., c.IX, s.538; Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967, s.93; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, 1914-1918 Genel Savaşı, Bunların Siyasal Tepkileri, Ankara, TTK Yayını, 1957, s.456.

¹⁶ Karal, a.g.e., c.IX, s.538; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, 1914-1922, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s.355.

¹⁷ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, ss.680-681.

“...Kent Bağdat ve Kudüs'ten daha önemliydi. Yeryüzünün en eski kenti olan Şam'ın tarihi geçmişi önem taşıyordu. Dünyanın en eski şehri olan Şam'ın kökenleri eski medeniyetler (uygarlıklar)arasında kaybolmuştu. Yahudiler ve Araplar, Müslümanlar ve Hristiyanlar, İngilizler ve Almanlar ortada yokken Şam, zengin bir vaha (çöl ortasında yeşillik yer) kentiydi. Şam'ın ele geçirilmesi; İngilizler'in Arapça konuşulan Osmanlı topraklarını ele geçirme işlemini sembolik olarak tamamlamakla kalmayıp, İngiltere'ye Suriye vahalarını ele geçirerek, zaferlerini belgeleyen eski dünya fatihlerinin (ülke açan, alan) meşru ardılları (halefleri) sayılma hakkını kazandıracaktı.”¹⁸

İngiltere'nin Şam genel istikametindeki askeri harekâtının amacının, İngiltere adına Sir Mark Sykes, Fransa adına Georges Picot tarafından 16 Mayıs 1916'da imzalanmış olan Sykes-Picot Antlaşması'nın gereği olarak Fransızlar'ı Suriye'ye intikal ettirmek olduğu anlaşılmaktadır. Fransa ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile yaptığı gizli antlaşmalarla Suriye'yi hem Araplar'a hem de Fransızlar'a vadeden İngiltere, bu ikili oyunları Filistin Cephesi'nde sık sık uygulamış, T.E.Lawrence vasıtasıyla Arap İsyanı'nın çıkmasını ve Osmanlı tebası (uyruğu) olan Arapların İngiliz Ordusuyla işbirliği yaparak bize karşı savaşmalarını sağlamıştır.¹⁹ General Allenby, İngiltere'nin bu amacını gerçekleştirmek üzere, Türk Ordularının imhadan kurtulabilen unsurlarını Şerif Faysal'ın Arap Ordusu ve Çöl Atlı Süvari Kolordusuyla Şam istikametinde takip etmeye karar vermiştir.²⁰

B. Şam'a Çekilme

Mareşal Liman Von Sanders, Rayak (Riyak) güneybatısından, Kuneytra (Kunaytara) üzerinden Şam'ın 50 kilometre güneyinde Serameyn (Sereye)'e kadar uzanan hattı (Riyak-Şam hattı) tutmak istiyordu. Alman Asya Kolununun 26 Eylül 1918 akşamı Dera'dan Rayak (Riyak)'a taşınmasına başlanır. Hayfa'dan çekilebilen Alman ve Avusturyalılar'dan Kurulu küçük bir müfreze, 26 Eylül 1918'de, Beyrut'a varır, Rayak'a çekilmesi emredilir.²¹

¹⁸ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış (A Peace To End All Peace), Modern Orta Doğu Nasıl Yarandı? 1914-1922*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Yayınları, 1994, s.311.

¹⁹ Uzun müzakerelerden sonra, İngiltere ile Mekke Emiri Şerif Hüseyin arasında Ocak 1916'da Şerif Hüseyin-Mc Mahon Antlaşması imzalanmış, İngiltere, Lübnan hariç Arap Yarımadası, Irak ve Suriye'yi kapsayacak bağımsız bir devlet kurulmasını, başına da Şerif Hüseyin'in getirilmesini kabul etmişti. Hacettepe Üniversitesi, a.g.e., ss.117-118.

²⁰ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, *1918 Yılı Hareketleri*, s.95. İngiliz Ordusu tarafından Suriye işgal edildikten sonra, Suriye Kralı olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu ve Arap Ordusu Komutanı Faysal, daha sonra Fransız Ordusu tarafından Suriye'den kovulacak, İngiltere tarafından Irak Kralı olması uygun görülecektir.

²¹ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, 1968, ss.334-335.

Mareşal Liman Von Sanders, 27 Eylül'de otomobille Rayak'a hareket eder.²² 7.Ordunun 3.Kolordusu, 27 Eylül 1918'de Dera-Şeyh Miskin-Serameyn-Kisve-Şam, 20.Kolordusu ise Dera-Ezra (Erzaa)-Mesmiye-Kisve-Şam istikametinde intikale başlarlar.²³ Mustafa Kemal, 26-27 Eylül 1918 gecesini Dera'da geçirerek, 27 Eylül 1918'de 20.Kolorduyla birlikte hareket eder. 4.Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı'nın çağrısı üzerine Şam'a gider. Arap Kuvvetleri, 27-28 Eylül gecesi Dera'yı işgal ederler.²⁴ General Allenby, Dera'yı 4.Süvari Tugayının desteğindeki Faysal'ın Arap Ordusuna teslim ettikten sonra, harekâtını Şam genel istikametine yöneltir.²⁵

Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığından verilen emirden:“7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşanın çekilen kuvvetlerin başında kalacağı ve Şam'ın savunmasını hazırlamak üzere, 4.Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşanın Şam'a gideceği” öğrenilmişti.²⁶ Mersinli Cemal Paşa bu emir üzerine 27-28 Eylül 1918 gecesi Şam'a hareket etmişti.²⁷ Suriye'deki Alman Komutan Mareşal Liman Von Sanders, Enver Paşa tarafından Suriye'nin idaresinin de kendisine verilmek istendiğini, ancak askeri görevlerini bahane ederek kabul etmediğini belirterek, bu bölgenin içinde bulunduğu sosyo-

²² Enver Paşa, Alman Genelkurmay Başkanlığının komutayı değiştirmek istemesi üzerine, 27 Eylül 1918'de Yıldırım Orduları Kurmay Başkanı Kazım Paşaya (Diyarbakırlı), bir telgraf çekerek, Mareşal Liman Von Sanders'in durumunu sormuş, Kazım Paşa Enver Paşaya şu cevabı vermişti:“*Son çekilmeler (ricatlar) Liman Paşayı sarsmamıştır. Fakat çok üzgündür. Durumdan ümitsiz olmamak için elinden gelebilir her cehdi (çalışma, çabalama) ve kuvveti sarf ediyor ve etmektedir. Egemenliğini, özellikle komutanları arasındaki saygılı mevkiini kaybetmemiştir. Sağlık durumu iyidir. Liman Paşanın değiştirilmesini lütfen kabul etmeyiniz. Vaktiyle devamlı bir ricat (geri çekilme) halinde bulunan bir ordunun emir ve komutasını verdiğiniz bu zat(saygı değer,sayılır kimse), kuvvetinin her halde on kat üstünde bulunan düşmanı altı buçuk ay önünde tutmuş ve sözü geçen orduyla düşmanın büyük küçük yirmi kadar saldırısını püskürtmüştür. Memleketimizden Türk çıkarına zararlı olan Alman menfaatini(fayda, kar) çekmiş büyük rütbeli Alman subayı olarak, bir tek Liman Paşayı tanıyabildim.*” Karal, a.g.e., c.IX, ss.538-539.

²³ Bk. EK-C: Dera'dan Şam'a Çekilme Krokisi.

²⁴ Özçelik, a.g.e., s.110. Araplar, T.E.Lawrence'in kışkırtmasıyla Dera'da hasta ve yaralı Türk askerlerini de merhametsizce öldürmüşlerdi. General Barrow:“*Bütün Araplar Dera'yı derhal terk edeceklerdir. Bu halde harp edilmesini sevmem. Burası düşmandan alınmış bir şehir değil, adeta bir mezbaha...*” demiştir. Willy, Bourgeois, Lawrence, Çev. Nusret Kuruoğlu, İstanbul, Bahar Matbaası, 1967, ss.136-137; Gnkur.ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.VI, Hicaz, Asir,Yemen Cepheleri ve Libya Harekati, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978, s.368; Salahi Ramazan Sonyel, “*Albay T.E. Lawrence, Haşimi Arapları'nu, Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı?*” Türk Tarih Kurumu (TTK) Dergisi, Belleten, (Nisan 1987) c.LI, Sayı: 199, s.242.

²⁵ H.V.F.Winstone, *Orta Doğu Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Orta Doğu' daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü*, çev. Fuad Davudoğlu, İstanbul, Risale Yayınevi, 1999, s.436.

²⁶ Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s.28; Volkan, s.151; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, ss.100-101; Sanders, a.g.e., s.338.

²⁷ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, ss.100.

ekonomik durumu çok olumsuz şekilde anlatmaktadır.²⁸ Mustafa Kemal Paşa, 29 Eylül 1918 akşamı Şam'a gelmiş, Osmanlı Başkomutanlık Kurmay Başkanlığına, Nablus Meydan Muharebesi'nin başladığı 19 Eylül 1918'den-29 Eylül 1918'e kadar cereyan eden on günlük askeri harekâtı ve aldığı tedbirleri şöyle rapor etmiştir:

"18-19 Eylül 1918'de başlayan muharebe sonunda,8.Ordunun uğradığı beklenmeyen durum üzerine, çekilmek zorunda kalan 7.Ordu, çok üstün bir düşman baskısı altında Fara Vadisi kuzeyine çekilmeyi başardığı sırada, düşman Bisani(Beysan)'ı tutarak Ordunun gerisini kesmiş bulunuyordu. Bu engeli ortadan kaldırmak mümkün olmayınca, Orduyu batya cephe aldırıp, muharebe ederek Şeria Vadisi'nin doğusuna geçirmeye ve oradan da Cebeli Aclun içinden kuzeydoğuya yönelerek, Dera-Müzeyrip hattını tutmaya karar vermiş ve Ordu bu hareketinde başarı sağlamıştır... 4.Ordu Komutanı'nın; her iki ordunun da Şam'a gitmesine dair verdiği bilgi üzerine, Ordumu İngiliz süvarisi ve Arap asillerle (başkaldıran, azan, isyan eden) muharebe ederek, bugün (29 Eylül 1918) Şam günündeki Kisve'ye getirdim. Burada bugün Liman Paşadan aldığım emir üzerine, bu kuvvetleri Şam'ın savunması için Cemal Paşanın (Mersinli) emrine bırakıp, Rayak cephesinin komutasını almak üzere bu gece trenle oraya hareket edeceğimi arz ederim. Yaptığım inceleme ve Cemal Paşayla (Mersinli) görüşmemden çıkarabildiğim sonuca göre, kendisinin şerifle (Mekke Emiri Şerif Hüseyin) anlaşmada serbest bırakmakta hiçbir sakınca görmüyorum..."²⁹

Mustafa Kemal, Albay İsmet ve Ali Fuat Paşaya, Mareşal Liman Von Sanders'in Şam'ın Mersinli Cemal Paşanın komutasında 4 ve 7.Ordular tarafından savunulacağını bildiren emrinin birer suretini göndermiş: "...Bundan sonra,4.Ordu Komutanlığından emir almalarını, 7.Ordu Karargahının 29-30 Eylül 1918 gece yarısı Rayak'a hareket

²⁸ Mareşal Liman Von Sanders, Suriye'yle ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "O zaman Suriye'nin durumu tek kelimeyle ümitsiz olarak vasıflandırılabilir. Bir defa halk üzerinde etkili, düzenli ve güvenilir bir idare mevcut değildi...Hakimler, memleketin dili olan Arapça'yı asla bilmezken, bu memlekette adalet ve halkın korunduğu nasıl iddia edilebilirdi?...Suriye'de Sami ırk çoğunluktaysa da bu karışık millet içinde halis Araplar da çoktu...Büyük ticaret, çoğunlukla Hıristiyanlar'ın, küçük ticaretse Araplar'ın elindeydi. Ticaret ve sanayinin gelişmesine hükümetin kolaylık göstermesi gerekirken, rüşvetçi memurlar, bu konuda durmaksızın güçlükler çıkarıyorlardı. Türkler'le Suriyeliler arasındaki anlaşmazlığı en iyi biçimde şu Suriye atasözü dile getirir; 'Türkler'in ayak bastığı yerde yüz yıl ot bitmez'..." Sanders ,a.g.e., ss.265-266; Karal, a.g.e., c.IX, s.536.

²⁹ a.g.a., Kls.3705, Dos.28, Fih.21;21-1; Nedim, a.g.e., ss.157-158; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, ss.456-457. Mustafa Kemal'in Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile anlaşmayı şakıncalı görmemesinden, İngiltere ile Fransa arasında 16 Mayıs 1916'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması amacıyla imzaladıkları, Sykes-Picot Antlaşması'nın gereği olarak, Suriye'nin Fransa'ya verileceğinden korkan ve İngilizler'in Araplar'ın her ele geçirdikleri yerde kalabilecekleri yolundaki vaatlerine güvenen Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın, Nablus Meydan Muharebesi'nden sonra da bizimle anlaşarak, çoğunluğunu Bedevilerin teşkil ettiği emrindeki Arap Ordusuyla İngilizler'den önce, Şam'ı ele geçirmeyi planladığı anlaşılmaktadır. a.g.e., c.III, Ks.3, s.458.

edeceğini ve 125. Alayın Rayak (Riyak)'a hareket ettirilmesini" istemişti.³⁰ Araplar, Dera'dan Şam İstikametinde çekilen birliklerimize saldırıya devam ediyorlardı. 48. Tümen Yarbay Asım (Orgeneral Gündüz) komutasında 29 Eylül 1918'de Mesmiye'ye ulaştığı sırada, 4. Orduya bağlı 8. Kolordu Komutanı ve subaylarının, Dürziler'in taarruzuna uğrayarak Kolordu Komutanı'nın yaralandığı, Kurmay Başkan Vekiliyle karargâh personelinin bir kısmının şehit edildikleri öğrenildi.³¹ Araplar, 8. Kolordu Komutanı Yasin Hilmi Paşa dâhil herkesi soymuş ve çırılçıplak denebilecek hale getirmişlerdi.³² General Allenby'nin, 27-28 Eylül 1918 gecesi Arap Kuvvetleri tarafından Dera'nın işgaliyle Suriye topraklarına intikal eden ve Şam istikametinde gelişen taarruzu, General Franchet D'Esperey'in Selanik bölgesinden başlayıp, Bulgar Ordusuna yöneltilen taarruzuyla eş zamanlı olarak planlanmıştı. İtilaf Devletleri Ordularının süratle ilerlemeleri karşısında tutunamayan Bulgaristan, 29 Eylül 1918'de Selanik'te mütareke imzalamak zorunda kalmıştı.³³ Bulgaristan'ın teslim olmasından sonra, Suriyeli Araplar'ın Türkler'e karşı saldırılarının artması dikkat çekicidir. Albay İsmet (İnönü) Suriye'den çekilişin, çok olumsuz koşullarda yapıldığını değerlendirmiştir.³⁴

Yıldırım Ordular Grubu birlikleri, 29 Eylül 1918'de, Şam'ın güneyine ulaşmışlar, Kuneytra (Kunaytara)'dan ilerleyen İngiliz birlikleri Şam'a yaklaşmışlardı. General Allenby'nin Çöl Atlı Piyade Kolordusu, Şam

³⁰ Armstrong, a.g.e., s.74; Sanders, a.g.e., s.338; Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s.28.

³¹ Sedat Doğruer, *Yıldırımın Akıbeti*, İstanbul, Askeri Basımevi, 1927, s.208.

³² Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, ss.101-102. Sabahattin Selek'e göre: "Nablus Meydan Muharebesi'ndeki bozgunu Araplar tamamlıyorlardı. Bütün Suriye ayaklanmıştı. Çekilme halindeki Türk askerleri, Araplar'ın baskınına uğruyorlardı. İngilizler'le işbirliği yapan Şerif Faysal, Türk Ordusunu arkadan vurmaktaydı." Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, ss.26-27.

³³ Üçok, a.g.e., ss.311-312; Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s.26. Sadrazam Talat Paşa, Filistin Cephesi'ndeki durumun kritik bir hal alması üzerine, Almanya'ya gitmiş, hiçbir ümit ışığı görememişti. Batı Cephesi'nde İtilaf Devletleri Orduları karşısında başarısız olan Alman İmparatoru ve Karargâhı çaresiz kalmışlardı. Talat Paşa, Almanya dönüşü 29 Eylül 1918'de Sofya'ya uğramıştı. Karşılamanın Talat Paşaya: "Bulgar Cephesi yarılmış ve Bulgar Hükümeti karşı taraftan mütareke isteyerek silah bırakmıştır..." sözleri karşısında, Talat Paşa birden sarsılmış, çökmüş ve vagonun kapısına tutunarak: "Bu günleri görmemek için keşke ölseydim" demiş ve İttifak Devletleri'nin Birinci Dünya Harbi'ni kaybetmekte olduğunun farkına varmıştı. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, s.476; Alpay Kabacalı, *Talat Paşanın Anıları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s.152.

³⁴ İsmet İnönü Türk Ordusunun Suriye'den çekilirken karşılaştığı durumu şöyle açıklamaktadır: "İçinde yaşadığımız halk dört seneden beri zehirlenmiş, dört yüz seneden beri beraber yaşadığı Türk milletine zorla düşman haline getirilmişti. Büyük tehlikeden haberdar görünmeyen bir merkezi idare, alınabilecek tedbirleri ihmal etmiş ve ordular hakikaten zayıf bırakılmıştı. Bundan başka, Eylül 1918'de büyük düşman taarruzlarını kabul eden Osmanlı Ordularının stratejik tertipleri uygun değildi. Denilebilir ki, çaresizlik yüksek sevk ve idareye hâkim olmuştur... Türk Ordusunun Suriye'den muharebeyle çekilişi, imkânsızlıklar içinde çırpınan bir heyetin, insan meziyetleriyle önlenemeyeceği bir hadise olarak vukua(maydana) gelmişti." Selek, İsmet İnönü, *Hatıralar*, c.I, ss.129-130.

kapılarına dayanmıştı.³⁵ Şam'da asayişsizlik, güvensizlik ve düzensizlik gittikçe artıyordu. Osmanlı Devleti, buna rağmen Surre Alayı' nı savaşın son senesinde de Şam'a kadar gönderebilmiştir.³⁶ Şerif Faysal'ın adamları, Şam'a girerek, halkı isyana teşvik ediyorlar, ikmal unsurlarımızı durdurup yağmalıyorlardı. Akşama doğru şehirde yangınlar başlamış ve Hicaz Hattı'nın en büyük istasyonu olan Kadem yanmaya başlamıştı. Kadem'den Halep'e giden demir yolu, tahrip edilen telgraf direkleri ve telleriyle kapanmıştı. İsyan eden Araplar damlardan, kapılardan ve pencerelerden ateş ediyorlardı.³⁷Mersinli Cemal Paşa, bu olumsuz koşullarda Şam'ın güneyinde savunmasını tertipleyerek, düşman birliklerini durdurmayı başaramamıştır.³⁸

Suriyeliler, geri çekilen birliklerimizin köylerden, kasabalardan ve şehirlerden geçişi sırasında taciz ediyorlar, yaralı askerlerimizi vahşice ve işkenceyle şehit ediyorlardı.³⁹ Türk birlikleri Filistin Cephesi'nde Araplar'ın insanlık dışı davranışlarına sık sık muhatap olmuştur.⁴⁰ Mareşal Liman Von Sanders:"*Bu durumda güneyden çekilen birliklerin ancak hiçbir yerde durmaksızın, Şam'dan süratle geçerek çekilmeleriyle kurtulmaları mümkün*

³⁵ Volkan, a.g.e., s.152; Gnkur.ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, s.694.

³⁶ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi, Osmanlı Devleti'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve San'at Tarihi*, c.X, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994, s.392. Osmanlı İmparatorluğu, ekonomisi iflas etmesine rağmen, Filistin Cephesi'ndeki muharebelerin ve Arap İsyanı'nın devamı süresince, Surre Alayını Araplar'a göndermeye devam etmiştir. Surre Alayı, 1916'da Medine'ye, 1917 ve 1918 yıllarındaysa, Şam'a kadar gidebilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Surre Alayıyla yaptığı yardımın Araplar'ın, duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını değiştirmedeği ve Arap İsyanı'nın, Hicaz, Filistin ve Ürdün'den sonra, Suriye'ye de yayıldığı görülmektedir. Şefket Süreyya Aydemir'e göre:"*Arabistan çölleriyle Suriye'de, Hicaz ve çevresinde yaşayan şeyhler için öyle söylenebilir ki, din demek altın demektir.*" Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, s.280.

³⁷ Sanders, a.g.e., ss.339-340; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, s.354.

³⁸ Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, 14.b., İstanbul, Altın Kitaplar Yayınları, 2003, s.154; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, s.697.

³⁹ H.C.Armstrong'a göre:"...Lawrence'in adamları, içlerindeki bütün o Arap canavarlarıyla, sürüden ayrılıp dağılan askerleri öldürüyor, üst başlarını soyup alıyor, askerlerin organlarını kesiyorlardı." Armstrong, a.g.e., s.73.

⁴⁰İsmet İnönü, Suriye'de Dera'dan Şama çekilirken yaşadığı olayları şöyle anlatmaktadır: "*Zehirlenmiş olan ve içinde düşman tertipçileri bulunan köylerden gelen darbeleri hazmederek gitmenin faydası, hatta imkânı olmadığını gördük. Taarruza uğradığımız yerlerde durup, ilk önce onlarla hesaplaşmayı kararlaştırdık. Bu ricatlar (geri çekilme) esnasında, kita'sını kaybeden veya dermansızlığından geride kalan münferit (tek, ayrı) askerlerin halktan gördükleri muameleler yürekler acısındır. Yorgun düşmüş askerimizi, 30 Eylül 1918 gecesi Şam'dan geçirip, kuzeyine çıkarmak hareketine başladık. Emirlerin ve birliklerin tertibinin sık sık değiştirilmesinin sebebi; cephenin bir türlü kurulamaması, düşmanın serbestçe ve halk isyanı halinde Şam'ı adeta işgal etmiş olmasıdır.*" Selek, *İsmet İnönü, Hatıralar*, c.I, ss. 132-133.

olabilirdi...” demektedir.⁴¹ Araplar, Albay İsmet’in 3.Kolordusu Şam’dan geçerken, isyan hareketini vahşete dönüştürmüşlerdir.⁴²

General Allenby’nin komuta yerinde, 29 Eylül 1918’de, Faysal’ın Arap Ordusunun Şam’ı işgal edecek tek müttefik birliği olması kararlaştırılır. Bu önlem, bir Müslüman şehrinin Hıristiyan kuvvetlerinin işgaline karşı halkın direnme olasılığından alınır.⁴³ Birliklerimiz, 30 Eylül 1918 günü öğleden sonra Şam’ı boşaltarak, Halep istikametinde intikale başlamışlar, Arap ve İngiliz Orduları, 1 Ekim 1918’de, Şam’ı ele geçirmişlerdir.⁴⁴ Bir müfrezeyle

⁴¹ Sanders, a.g.e., s.338.

⁴² Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı, 20 Eylül 1918’de Nasıra’da baskına uğradığından, Şam’a intikal etmişti. Şam’da Araplar isyan halinde olduğundan, 22 Eylül 1918’de, daha kuzeye çekilmek zorunda kalmıştı. Şam’da kalan Osmanlı askerleriyse, asi yerliler tarafından kahpece ve vahşice şehit edilmişlerdi. Sertoğlu, a.g.e., c.VI, s.3577. İsmet İnönü hatıralarında, Şam’ın içinden geri çekilişi esnasında halktan gördükleri düşmanca davranışları şöyle ifade etmiştir: “3.Kolordu bir defa daha arkası kesilmiş, hem bu sefer düşmanlık galeyanı (kaynama, çalkalanma) ve taşkın tecavüzler sarhoşluğu içinde bulunan bir halk tarafından yolumuz kesilmiş bulunuyordu. Şam’ın gece gördüğüm güney kısmı hesapsız bahçelerin hendekleri ve çitleriyle dehşetli bir engel tarlasına benziyordu. Tel örgü engelleri, bizim içinde bulunduğumuz vaziyete nispetle, hafif ve kolay tabiatta sayılırdı. Bu engel tarlasından yol açarak ve yol yaparak Şam’ın kenarından kuzeyine çıkmaya başladık. Askeri hayatımda bir de burada, Şam bahçelerinden ateş içinde geçerken, herkesin yorgunluktan bitkin ve ümitsiz olduğu bir manzara karşısında bulunuyordum. Bir dereceye kadar genişçe bir sahaya vardığımız zaman durdum, kumandanları, yakınımda bulunan subayları ve askeri etrafımda topladım. İçinde bulunduğumuz vaziyetten şerefimizle, selamete çıkmanın mümkün olduğunu, ancak bu neticenin kolordu kumandanı olarak benim tertibimle elde edilebileceğini anlattım. Sözlerim iyi tesir etti. Ufak bir dinlenmeden sonra yeni bir şevkle Şam’ı geçmeye başladık. Gün doğarken Şam’ın doğusundan kuzeyine çıkmış bulunuyorduk. Sonradan öğrendiğimize göre Şam, aynı gün batıdan ve içerden işgal edilmiş ve Arap istiklali ilan olunmuştur.” Selek, *İsmet İnönü, Hatıralar*, c.I, s.134.

⁴³ David Fromkin’e göre: “...Allenby (İngiliz Ordusu Komutanı)’ın baş siyasi subayı General Gilbert Clayton’un Dışişlerine gönderdiği bir rapordan, Şam’ı Avustralyalılar işgal ettiği takdirde, kentte huzursuzluk çıkacağına inandığı anlaşılmaktadır. Şamlıların bunu, İngiltere’nin kenti Fransızlar’a bırakacağına işareti olarak göreceklere tahmin edilmekteydi. General Clayton, İngiltere’nin Fransa’yla ilişkide görünmesinin, Suriyeli Araplar’ın düşmanlığını uyandıracağını baştan beri savunmaktaydı. Gilbert Clayton, daha sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığına şöyle bir rapor göndermişti: Şam’ın Şerifçiler tarafından işgal edilmesine izin vermemiz, Fransız niyetleri konusundaki kuşkuların bir kısmının giderilmesini sağlamıştır.” Fromkin, a.g.e., s.333.

⁴⁴ İrfan C. Acar, *Lübnan ve Filistin Sorunu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1989, s.22; Karal, a.g.e., c.IX, s.538; Danişmend, a.g.e., c.IV, ss.445-446; Arı, a.g.e., s.379; Sertoğlu, a.g.e., c.VI, s.3577; Nedim, a.g.e., s.156.; Shaw, a.g.e., c.II, s.391; Aydemir, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa*, c.III, s.355; Winstone, a.g.e., s.436; Lewis, *Orta Doğu, Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu’nun 2000 Yıllık Tarihi*, s.266; Christophe Abensour ve diğerleri, *Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi İnsan ve Tarih, Tarih Siyasal Sistemler Düşünce Tarihi Dinler*, İstanbul, Milliyet Yayını, 1993, s.225; Şükrü Tezer, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, 3.b., Ankara, Türk Tarih Kurum (TTK) Yayınları, 1995, s.173; Volkan, a.g.e., s.152. 30 Eylül 1918 günü saat 14.00’te, Şam’ın siyasi bağımsızlığı ilan edilmişti. İngilizler’in 5.Süvari Tugayı, 493 esir ve 30 adet makineli tüfek ele geçirerek, Arap Ordusu öncüsüyle 1 Ekim 1918 günü saat 06.00’da Şam’a girmişlerdi. Türk ve Alman askerleri, üzgün şekilde şehri terk ederken, İngiliz askerleri Şam’da kurtarıcı olarak karşılanmışlardı. Halk altın karşılığı bile hastalar dâhil Türkler’e yiyecek vermiyorlardı. Belen, *Birinci Cihan Harbi’nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, s.105.

Sasa yöresinin savunmasıyla görevli bulunan Suriye asıllı Ali Rıza Paşa düşman tarafına katılmıştır.⁴⁵ İngilizler'in, 1 Ekim 1918'de Şam'ı ele geçirmeleri, halkın ve Ordunun moralinin bozulmasına neden olmuş, aynı gün Padişah VI.Mehmet Vahdettin tarafından bir Hattı Hümayun yayımlanmıştır.⁴⁶ Padişah VI.Mehmet Vahdettin, Ordunun moralini düzeltmek amacıyla, bu bildiriye yayımlamış, ancak oldukça geç kalmıştır. Şam'ı ele geçiren Düşman Halep istikametinde ilerleyerek, Anadolu'nun güneyinden yumuşak karnını tehdit etmeye başlamıştır. İsmet İnönü, daha sonra hatıralarında Suriye'nin savunmasındaki problemleri şöyle ifade eder:

“...Suriye halkının ve Arap şeyhlerinin idaresi de Türk ve Alman müttefikleri arasında zaman zaman ciddi ihtilaflara (uyuşmazlık, anlaşmazlık) sebep olmuştur. Suriye'nin her tarafı bir asırdan beri İngilizler ve Fransızlar'la temastaydı. Şimdi muharebe esnasında düşman tahrikleri azami derecedeyken, bir de Alman müttefiklerimiz resmi vazifelerle Arap âlemi içine karışmışlardı. Şeyhler ve politikacı unsurlar, tecrübeleriyle yabancı devletler mensuplarıyla temas kurmanın yöntemlerini biliyorlardı. Harp zamanı, siyasi ve iktisadi şartlar güç ve ağır olduğu için, halkın zaten komutanlar yanında her gün söyleyecek şikâyetleri olmuştur. Bizim derdimiz; harbin namüsaid (müsaid olmayan) cereyanı ile artan, halk ve hükümet arasındaki uzak ve soğuk münasebetlerdir. Bu münasebetler gittikçe güçleşmiştir. 1918 senesinde Suriye Arap reisleri üzerinde, bizim aleyhimize bir milli kurtuluş harbi telkinlerinin tesiri, iyice görülmeye başlanmıştı. Suriye savunmasında bu unsur, harbin son altı ayında, bizim için yıpratıcı olmuştur.”⁴⁷

⁴⁵ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.459; Doğruer, a.g.e., s.236.

⁴⁶ Padişah'ın yayımladığı Hattı Hümayun şöyledir: “Asker evlatlarım; bugün, sayıca üstün bir düşmanın taarruzuna fedakârca mukabele etmeniz gerekiyor. Bir askerin cesaret ve sadakatının (Dostluk, bağlılık, doğruluk)büyüklüğü ancak böyle sıkışık zamanlarda belli olur. Bu zor günlerde gösterdiğiniz yüreklilik ve dayanıklılıktan dolayı hepimize teşekkürlerimi bildiririm. İçinde bulunduğumuz zor koşullar, hiçbir şekilde cesaretinizi kırmasın, bilakis, şimdi bütün kuvvetinizle düşmana karşı koyarak memleketimizde daha fazla ilerlemesine engel olmalısınız. Ben her an sizi düşünmekte ve başarınız için dua etmekteyim. Ölüm haklıdır. Korkuyla köyünde bin defa ölmekten, mertçe savaşarak, Allah'ın takdiri anında ölmek daha kutsaldır. Bu inançla elbirliğiyle çalışınız, herhalde Tanrı'nın lütfunu (Hoşluk, güzellik, iyi muamele) kazanırsınız.” Güngör Cebecioğlu, “Atatürk ve Güney Cephelerimiz,” Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1991, s.62; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina Filistin Cephesi*, ss.738-739; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Türk İstiklal Harbi*, c.I, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3.b., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1999, s.12; Şefket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963, s.314.

⁴⁷ Selek, *İsmet İnönü, Hatıralar*, c.I, ss.125-126. İngiliz Ordusu Komutanı General Allenby, Şam'a kadar olan Türk Ordusunun hareketini şöyle anlatmaktadır: “ Eylülün 26.günü, Şam'a doğru ileri harekete geçildiği zaman,45.000 Türk ve Alman Şam'da veya Şam'a doğru çekilme halinde bulunuyordu. Bütün düşman birlikleri intizamlarını (düzgün dizilme) kaybetmekle beraber, kendilerine vakit kazandırıldığı takdirde ileri hareketimizi geciktirecek bir kuvvet meydana getirebilirlerdi. Fakat 4.Ordunun geri kalan kısmının imhasıyla, 20.000 kişinin esir alınması, buna imkân bırakmadı. Filistin ve Suriye'deki Türk Ordularının, 4.000'i silahlı olmak üzere 17.000'i bulan bakiyesi (geriye kalanı) her türlü

C. Halep'e Çekilme

4.Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa, Şam'ın savunmasını tesis edemeyince, birliklerimiz düzensiz bir şekilde Halep istikametinde çekilmeye başlamışlardır. İngilizler ve Araplar'ın kesin olarak Şam'ı işgal ettikleri 1 Ekim 1918'de; Yıldırım Ordular Grubu ve 20.Kolordu Karargâhları Baalbek'te, 7.Ordu Karargâhı Rayak (Riyak)'ta, 4.Ordu Karargâhı Şam-Rayak yolunda, 3.Kolordu Eski Han'da, 48.Tümen Şetvar'da bulunuyorlardı.⁴⁸ 20.Kolordunun, 24, 26 ve 53.Tümenleri Şam'dan Doma'ya çekilmeye başlamışlar, 48.Tümen, Arapların aldatma hareketlerine uyararak, Doma kasabası doğusunda İngilizler'e esir düşmüştü. Türk birliklerinin Doma'da toplandığını gören Araplar, birliklerimizi geciktirmek ve zaman kaybettirmek için yiyecek ve içecek getirerek kandırmaya çalıştılar. 24.Tümen, Araplar'ın ısrarlarına rağmen Doma Köyü'nde kalmayarak, Kuteyfe istikametinde yürüyüşüne devam etmiş, 26 ve 53.Tümenler köyde yemek pişirirken, İngilizler'in taarruzuna ve Doma doğusundan Araplar'ın ateşine maruz kalarak esir olmuşlardır.⁴⁹

Mersinli Cemal Paşa, Rayak'a Mustafa Kemal'in yanına giderken, birlikleri Doma istikametine hareket etmişlerdi. 30 Eylül-1 Ekim 1918 gecesini Şam-Rayak yolu üzerinde geçiren Mersinli Cemal Paşanın 4.Ordusunun malzemeleri ve içinde milyonlar bulunan kasası vagonlar içinde Şam İstasyonu'nda kalmıştır.⁵⁰ Yürüyüş kollarının, Berede Vadisi'nden ve Albay Von Oppen'in ileri karakolları arasından geriye çekilişi, 1 Ekim 1918 günü akşamına kadar devam etmiştir.⁵¹ İngilizler'in, 1 Ekim 1918'de Şam ile aynı zamanda Beyrut'u da işgal ettikleri haberi gelir. Şerif Faysal'ın İngiliz danışmanı Albay T.E.Lawrence ve Ordu Komutanı Nuri el Sait⁵² 5.Süvari Tugayının arkasından 1 Ekim 1918'de Şam'a

teşkilattan, nakil (ulaştırma) vasıtalarından, hatta savunma için bile olsa, faaliyette bulunmaya elverişli her çeşit malzemeden yoksun bir insan kalabalığı halinde, kuzeye doğru kaçmaktaydı..." Selek, a.g.e., c.I, s.27.

⁴⁸ Bk. EK-D: Şam'dan Halep'e Çekilme Krokisi.

⁴⁹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.459; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, s.106; Doğruer, a.g.e., s.237.

⁵⁰ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, s.106; 1918 Yılı Hareketleri, Doğruer, a.g.e., ss.237-238.

⁵¹ Sedat Doruer, çekilme esnasında, yolcularının çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu Halep istikametine giden bir trenin Demer yakınında makineli tüfek ateşi altında kaldığını belirttikten sonra, olayı şöyle anlatmaktadır: "...Başbozuk, asker, memur, zabıt, kadın, çocuk boğazın içinde makineli tüfek ateşi altında mahşerden (kıyamet günü ölümlerin dirilip toplanacakları yer ve zaman, çok ve büyük kalabalık, herkesin birbirini aradığı, telaşlı kalabalık) bir numune tahaddüs (yokken ortaya çıkmış) etmiş, yollar hendekler silahsız halkın cesetleriyle dolmuş, canını kurtarabilenler, kadın ve çocukların feryadı içinde şehir tarafına kaçarken bir kısım Araplar yağmaya koyulmuştu. Şam sokakları istiklal nümayişleri içinde çalkalanıyordu." Doğruer, a.g.e., s.225.

⁵² Nuri Sait, İstanbul'da Harp Okulu'nda okumuş, Osmanlı Ordusunda uzun yıllar hizmet etmiş, Albay rütbesine kadar yükselmiş, sonradan kaçarak Arap İsyanı'na katılmıştı. Karal, a.g.e., c.IX, s.513.

girerler.⁵³ Mustafa Kemal, 1 Ekim 1918'de Şam'ın düşmanın eline geçmesinden sonra, Şam-Rayak (Riyak) hattında savunmanın devam edemeyeceğini değerlendirerek, birliklerine Halep istikametinde çekilme emri verirken, Mareşal Liman Von Sanders ise bulunulan mevzilerde savunmaya devam edilmesini bildirir.⁵⁴ Mustafa Kemal, Liman Von Sanders'in verdiği emrin altına: "Gördüm. Benim emrimden başka türlü hareket etmek mümkün değildir" yazmış,⁵⁵ o gün kendisine şu cevabı vermiştir:

"Bugün, Ordu'ya verdiğim direktifin bu hal içinde uygulanmasının mümkün olmadığı bildiriliyor. Bu emrin içindekilere göre kapsamını orduların haline ve durumun bugünkü şekline yakından olan vukufum (öğrenme, haberi olma) itibariyle sözle açıklayacak olursam, zati devletleriyle (şahsına ait, büyük rütbe, mevki)tüm olarak düşünce birliğinde bulunduğumdan kesinlikle kuşku yoktur. Aslında benim emrettiğim hususlar, düşmanın baskısıyla kendiliğinden meydana gelecektir... Emrimde bildirdiğim surette hareket edilmediği takdirde, bundan sonra Orduya bir şekil dahi vermeye imkân kalmayacağını büyük bir itaatle arz ederim."⁵⁶

Mustafa Kemal, 2-3 Ekim 1918 gecesini Baalbek'te geçirmiş, 3 Ekim 1918'de Mareşal Liman Von Sanders'le buluşarak, durum değerlendirmesi yapmış ve düşüncesini: "Elde kalan 7.Ordu bir enkazdan ibarettir. Bunlar, Halep'te Suriye'nin kuzeyinde toplanmalı, bundan sonra yeni bir karar alınmalıdır" şeklinde ifade etmiş, Mareşal Liman Von Sanders: "Karar budur, fakat ben nihayet bir yabancıyım, bu kararı veremem. Bunu ancak, bu yurdun sahipleri verebilir" cevabını vermiş, Mustafa Kemal, bunun üzerine: "O halde, karar uygulanacaktır" demiştir. Mareşal Liman Von Sanders'in: "Yalnız ricam Kurmay Başkanı'nu da ikna eder misiniz?" sözleri üzerine,⁵⁷ Liman Von Sanders ile Mustafa Kemal, hasta olan Kazım Paşayı

⁵³ Fromkin, a.g.e..s.334; Sanders, a.g.e., s.342.

⁵⁴ Mustafa Kemal, Riyak (Rayak)'ı savunmaya çalışırken, Mersinli Cemal Paşanın savunma tertibi alamadığından, Şam'dan ayrıldığını öğrenmişti. Riyak'ta daha fazla kalmasının birliklerinin imhasıyla sonuçlanabileceğini değerlendirerek: "...Şam'da bulunan bütün kuvvetler benim orada bıraktığım İsmet Beyin emri altında, Riyak havalisindeki birlikler Ali Fuat Paşanın kumandası altında şimale (kuzey yönüne) hareket edeceklerdir." emrini vermişti. Falih Rifki Atay, Çankaya –Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2004, s.121; Bu emre karşılık Mareşal Liman Von Sanders: "...7.Ordu Komutanı'nın vazifesinin, cenubdan (güneyden) gelen kit'aatı (birlikleri) kendi bulunduğu hatta tutmak olduğunu" bildirmişti. Doğruer, a.g.e., ss.244-245.

⁵⁵ Selek, Anadolu İhtilali, c.I, s.29; Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c.III, Ks.3, s.461.

⁵⁶ a.g.a., KIs.3705, Dos.28, Fih.22-2;22-3.

⁵⁷ Özçelik, a.g.e., s.144; Karal, a.g.e., c.IX, s.539; Volkan, a.g.e., s.152; Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c.III, Ks.3, s.462; Vakıf, Hatıralar ve Vesikalar, Cemal Paşanın Hatıratı Üzerine Tetkikler, İstanbul, "Vakit" Gazetesinin Forma Halinde Tefrikası, 1933, s.373; Falih Rifki Atay ve Mahmut Soydan, Atatürk'ün Anıları, 1917-1919, Ankara, Olgaç Matbaası, 1982, ss.78-79; Doğruer, a.g.e., ss. 249-250; Armstrong, a.g.e., ss.74-75; Selek, Anadolu İhtilali, c.I, s.29; Atay, Çankaya, s.121.

(Diyarbakırlı) ziyarete giderek, onu da ikna etmişlerdir.⁵⁸ Mareşal Liman Von Sanders, 3 Ekim 1918'de Mustafa Kemal Paşaya: "7.Ordu, Halep güneyindeki Tammun'a gidecektir. 3 ve 20.Kolordular da buraya gönderileceklerdir. Alman Asya Kolu, trenle Humus üzerinden kuzeye gönderilecek ve 7.Ordu emrine girecektir. 4.Ordu,146.Alman Alayıyla Humus güneyinde kalacaktır. Her iki Ordu, kendilerine ayrılan yerlerde gereken teşkilat ve yeniden düzenlenmeleri yapacak ve birlikleri kadro mevcuduna çıkaracaktır..." emrini vermiştir.⁵⁹ Mareşal Liman Von Sanders'in birliklere Halep güneyine çekilme emrini verdiği 3 Ekim 1918'de, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, törenle Şam'a girme hazırlığı yapıyordu. T.E.Lawrence, 3 Ekim 1918 sabahı Faysal ve Ordusunun gelmekte olduklarını bildirmiş ve Şam'a girişlerinde bir zafer töreni düzenlemek için bölge sorumlusu İngiliz Komutan General Chauvel'den izin istemişti. General Chauvel hatıralarında: "Faysal'ın Şam'ın fethiyle pek ilgisi olmadığı için, önerilen zafer girişi pek hoşuma gitmemişti. Ancak, bunun bir zararı olmayacağını düşünerek gerekli izni verdim." demiştir. ⁶⁰ General Allenby, aynı gün Şam'a gelmiş, T.E.Lawrence'le Faysal'ı Viktoria Oteli'ne toplantıya çağırmış ve bu nedenle karşılama töreni yapılamamıştır.⁶¹

Mareşal Liman Von Sanders, 5 Ekim 1918'de Humus'tan hareket ederek, 6 Ekim 1918'de Halep'e ulaşmıştır.⁶² Mustafa Kemal, bir gün önce 5 Ekim 1918'de Halep'e gelmiş,⁶³ 7 Ekim 1918'de İstanbul'daki bir arkadaşına barıştan başka yapılacak bir şey kalmadığını bildirmiştir.⁶⁴

⁵⁸ Kinross, a.g.e., s.155.

⁵⁹ Aydemir, *Tek Adam*, c.I, s.300; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, s. 109; Doğruer, a.g.e., s.250; Sanders, a.g.e.,s.344. Mustafa Kemal, Mareşal Liman Von Sanders'in çekilme emrini aldıktan sonra, 7.Orduya Halep güneyinde toplanması ve savunmaya devam etmesi emrini vermiştir. Özçelik, a.g.e., s.115.

⁶⁰ Fromkin, a.g.e., s.335.

⁶¹ a.g.e., s.336. General Allenby bu toplantıda, Sykes-Picot Antlaşmasına göre, Suriye'nin Fransa'nın rehberliği ve mali desteği altında (Filistin ve Lübnan hariç) Faysal'ın yönetimine verileceğini bildirmiş, Faysal Fransa'nın himayesine ve Lübnan konusuna itiraz etmiş, T.E.Lawrence'ye bu konularda hiçbir bilgisinin olmadığını söylemiştir. Faysal'ın Danışmanı T.E.Lawrence daha sonra "Seven Pillars of Wisdom" adlı eserinde şöyle yazmıştır: "Bereket versin ki, ben böyle bir antlaşmanın bulunduğunu çok önceden Faysal'a bildirmiştim ve onu şuna inandırmıştım ki, antlaşmanın hükümlerinden sıyrılanın en iyi yolu, İngilizler'e tesirli bir yardımda bulunmaktır. Bu yapılırsa, onlar antlaşmayı uygulamak için bir bağlaşığı silahla yok etmekten utanacaklardır..." Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.441

⁶² Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, s.109.

⁶³ Necati Çankaya, *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, Ankara, Tifduruk Matbaası, 1995, s.22; Volkan, a.g.e., s.152.

⁶⁴ Mustafa Kemal, telgrafında arkadaşına şöyle yazmıştır: "Eylülün 19.gecesi, düşman (İngilizler) evvela 7.Orduya taarruz etmeye başladı. Düşmanın iki taarruzunu durdurdum. 19 sabahı batı tarafımızda bulunan 8.Ordu kısa bir düşman taarruzu karşısında birkaç saat zarfında dağıldı... Gerek İngiliz takip kıt'alarıyla gerek Şerif kıt'alarıyla (Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e bağlı isyancı Arap birlikleri) muharebe ede ede Şam'a kadar gittim. Orada Liman Paşanın emriyle Şam'ın muhafazası için maatteessüf (esefle, yazık ki) Cemal Paşanın emri

Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de Birinci Dünya Harbi'nden çekilmesi, Almanya, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan'ın sosyal, ekonomik ve askeri güçlerinin tükenmesi İttifak Devletleri'nin savaşa devam etmelerine imkân vermiyordu. Ancak, Mustafa Kemal, düşman taarruzunu durdurarak, daha uygun koşullarda bir barış antlaşması yapılabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle, son günlerde savaşı sürdürmek konusunda, Enver ve Mustafa Kemal Paşalar arasında, kendiliğinden oluşan bir fikir birliği meydana gelmişti. Enver Paşa, Barış şartları belli olmadan Talat Paşanın istifasını uygun görmeyerek: "O halde, kuvvetli bir kabine lazımdır. Orduyu Mustafa Kemal Paşadan başkası idare edemez!" demiştir.⁶⁵

Akdeniz kıyısındaki Suriye şehirlerinin arka arkaya Arap Hükümeti'ne katılmaları, birliklerimize karşı Bedeviler tarafından yapılan düşmanca hareketler sürmekteydi. Ayrıca, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Şerif Faysal'ın 20.000 kişilik bir Arap Ordusuyla Şam'dan Halep istikametine hareket etmek üzere olduğu haberi gelmişti.⁶⁶ 146.Alman Alayı, Osmaniye'de konuşlu bulunan 15.Kolordu emrine verilmiş, Cevat Paşanın 8.Ordudan sonra, Mersinli Cemal Paşanın 4.Ordusu da 13 Ekim 1918'de lağvedilmiştir.⁶⁷ Baş Komutan Vekilliği görevinden alındıktan sonra, Başkomutanlık Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olan Enver Paşa, 13 Ekim 1918'de, genel durum ile ilgili ordu komutanlıklarına bilgi vermiştir.⁶⁸

altına terkle kendim de Riyak cephesini tutmak ve orada elde edeceğim kuvvetleri düzenlemekle görevlendirildim. Cemal Paşa (Mersinli) dahi, Şam'ı Rabu Boğazı'na kadar geldiğinden bihaber(habersiz, haberi olmayan) kaldığı düşmanın az kuvveti karşısında kendi ordusuyla beraber benim ordumu da terk ederek yalnız başına Riyak'a geldi. Ben bundan sonra Riyak'ta teşkil ettiğim kuvvetleri kuzeye doğru hareketlendirerek Şam'da kalan kuvvetlerin dahi İsmet Beyin (İnönü)kumandası altında olarak kuzeye hareketini emretmek için vasıta buldum. Şimdi üç günden beridir orduyu yeniden Halep'in güneyinde toplamakta meşgulüm. Düşmanın bilinen üstünlüğü karşısında ve bizim ordu adı altında beş-altışar bin neferimizin geri çekilmesi tabiydi. Fakat bu geri çekilme daima bir şekil muhafaza edilerek icra edilebiliyordu. Enver Paşa gibi bir ahmak (akılsız, budala, kalın kafalı) genel harekât müdürü olmasaydı ve burada beş-on bin kişilik bir askeri heyetin başında ilk top sedasında (yankısında) ordusunu bırakıp kaçan ve şahsını kurtarmak için şaşkın tavuk gibi öteye-beriyeye iltica (kaçıp birine sığınma) eden kumandan (8.Ordu Komutanı Cevat Paşa) bulunmasaydı, hiçbir askeri durumu takdir edemeyen bir 4.Ordu Kumandanı (Mersinli Cemal Paşa) bulunmasaydı. Ve bunların başında muharebenin ilk günüünden itibaren hiçbir tesir ve nüfuzu kalmayan bir Grup Karargâhı olmasaydı... Bu andan sonra, artık barıştan başka yapılacak bir şey kalmamıştır." Murat Bardakçı, "Mustafa Kemal'in Kaleminden: Orta Doğu'yu nasıl kaybettik?" Hürriyet, 12 Ocak 2003, s.18.

⁶⁵ Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, ss.478-479.

⁶⁶ Sanders, a.g.e., s.347.

⁶⁷ Nedim, a.g.e., s.159; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, s.110. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı, 26 Eylül 1918'de 8.Orduyu, 13 Ekim 1918'de 4.Orduyu lağvetmişti. 7. Ordusu, bu orduya bağlı 3 ve 20. Kolorduların Karargâhları, 1, 11 ve 24.Tümenler, Süvari Grubunun bir kısmı, 146. Alman Alayı ve Alman Asya Kolunun bir kısmıyla düşmana esir olan birliklerden kurtulan askerler Halep'e gelmişlerdi. a.g.e., s.,107.

⁶⁸ Enver Paşa, 13 Ekim 1918'de ordulara gönderdiği yazıda şöyle demişti: "Devletimizin ve Avusturya-Macaristan'ın da muvaffakiyetiyle Almanya Hükümeti, düşman

Enver Paşa, ordulara mücadeleye devam etmeleri mesajını verirken, Sadrazam Talat Paşa Padişah VI. Mehmet Vahdettin'in isteği üzerine, aynı gün 13 Ekim 1918'de istifa etmiş ve görevini teslim etmek için hazırlık yapmaya başlamıştı.⁶⁹ Osmanlı'nın Yönetim Kadrosu, Birinci Dünya Harbi'nin başarısızlığının sıkıntısını yaşarken, Halep'te Albay Selahattin'in (Albay İsmet Şam'da hastalanmış, tedavi için İstanbul'a gönderilmiş, yerine Albay Selahattin atanmış) 3. Kolordusuna bağlı 1 ve 11. Tümenleri yeniden teşkilatlandırılan Mustafa Kemal, bu işte hayli ilerlemişti. Halep'in güneyinde bulunan bu tümenlerin mevcutları, 5500 personele ulaşmıştı. Mareşal Liman Von Sanders tarafından lağvedilen 4 ve 8. Orduların Halep istikametinde çekilen birlikleri, Mustafa Kemal'in emrine verilmişti. Bu durum, Padişah'ın Mustafa Kemal'i Suriye'ye tayin ettiği zaman, kendisi tarafından önerilen ama kabul edilmeyen teklifi.⁷⁰

Mustafa Kemal, Halep'i savunmak için, hazırlık yapmaya başlamıştı. İngilizler'in 1 Ekim 1918'de Şam'ı ele geçirerek, Halep istikametinde ilerlemeye devam etmeleri ve Anadolu'nun yumuşak karnını güneyden tehdit etmeye başlamaları, hükümet krizine neden olmuş, İttihat ve Terakki Partisi'nin Meclisteki çoğunluğuna rağmen, Talat, Enver ve Cemal Paşalar iktidardan uzaklaştırılmışlardı. Padişah VI. Mehmet Vahdettin, Sadrazamlığa Tefik Paşayı getirmek istemiş, ancak Tefik Paşanın kabineyi kuramaması üzerine, 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşaya Harbiye Nezareti uhdesinde olmak üzere hükümeti kurma görevi vermiş,⁷¹ Mareşal Ahmet İzzet Paşa

devletlere (İtilaf Devletleri'ne) Amerika Cumhuriyeti'nin ilan ettiği bilinen 14 maddeye dayanarak bir mütareke imzalanmasını ve bunu izleyerek barış görüşmelerine girişmeyi teklif etmiştir. Wilson mütareke için, Almanya ve Avusturyalılar'ın işgal ettikleri toprakların tahliyesinin kabul edilmesini şart koşturmuş. Almanya ve Avusturya-Macaristan, mütareke görüşmeleri için, yapılacak müşterek toplantıdan sonra, işgal edilen arazinin tahliyesini de kabul etmişlerdir. Bu konuda, düşmanın cevabı henüz belli olmamıştır. Ordu, dört seneden beri vahim çemberler içinde ve ancak düşmanın kuvvetli ve adet üstünlüğü karşısında aramızın bazı kısımlarını terke mecbur olduktan sonra, mütarekenin imzasına kadar, vatanın bir karış toprağını bile düşmana bırakmamak için, ordunun son derece fedakârlık göstermesi şeref ve namus borcudur." Gnkur. ATASE Bşk.ığı, Türk İstiklal Harbi, c.I, s.30; Aydemir, Tek Adam, c.I, s.314; Cebecioğlu, a.g.e., s.67.

⁶⁹ Fromkin, a.g.e., s.367. Padişah VI. Mehmet Vahdettin, Sadrazam Talat Paşayı, Yıldız Sarayı'na çağırarak: "...İlk tedbir istifa etmeniz, ve son yılların yükünü, sorumluluklarını omuzlarında taşımamış şahsiyetlerden kurulu tarafsız bir kabinenin iş başına gelmesi zarurettir" demiş, Talat Paşaysa: "Bizler, yaptıklarımızın hesabını her an tarihe ve millete karşı vermeye hazırız...Eğer, kusurlarımız ve hatalarımız hayatımızla ödenecek kadar ağır da olsa, buna tereddütsüz razıyız..." cevabını vermiştir. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah Vahdettin*, 2.b., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993, s.19.

⁷⁰ Armstrong, a.g.e., s.75; Sanders, a.g.e., s.348 ;Volkan, a.g.e., s.152.

⁷¹ Nedim, a.g.e., s.160; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, s.208. Talat Paşa, 13 Ekim 1918'de Padişah Vahdettin'le görüşükten sonra Sadaret (sadrızamlık) mührünü kendisine teslim etmiştir. Ahmet İzzet Paşa, ertesini günü 14 Ekim 1918'de, Harbiye Nezaretini (Milli Savunma Bakanlığını) de üzerine alarak, müşir (mareşal) rütbesiyle yeni kabineyi kurmuştur. İttihat ve Terakki Partisi'nin istediği şekilde, Fethi (Okyar), Rauf (Orbay) ve Cavit Beyler de yeni kabinede görev almışlardır. Çetiner, a.g.e., s.21.

Hükümeti, Osmanlı Meclis-i Mebusanından, 10 çekimser oya karşı 121 oyla güvenoyu almıştır.⁷² Ahmet İzzet Paşanın yeni kurduğu Hükümet'in programının en önemli tarafı, Wilson Prensipleri'nin 12.maddesine göre: "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler'in (Osmanlı İslam çoğunluğunun) oturdukları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması. Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması. Boğazlar'ın uluslar arası garanti altında bütün devletlerin tecim (ticaret) gemilerine açılması*" şartlarını kabul etmiş olmasıydı. Osmanlı böylece, Türk olmayan milliyetlere (Araplar, Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler) muhtar (özerk) gelişme imkânları verilmesi prensibini resmen kabul etmiş oluyordu.⁷³

7. Ordu, 20 Ekim 1918'de 1, 11 ve 24.Tümenlerle, bir müfreze halindeki üç taburlu 43.Tümeden kurulmuştu. 1 ve 11.Tümenler, 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşanın, 24 ve 43.Tümenler, 3.Kolordu Komutanı Albay Selahattin'in emrinde görevlendirilmişlerdir. 8.Ordu Komutanı Cevat Paşa ve 4.Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa orduları imha veya esir edildikleri için görevlerinden alındıklarından, tüm cephenin sorumluluğu 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşaya verilmişti.⁷⁴ İngilizler, Halep istikametinde ilerlemeye başlamışlar, Arap İsyancılar, Halep'e kadar gelmişlerdi. Her yerde silah sesleri duyuluyordu. Mustafa Kemal, Halep savunmasının güçlendirilmesi için, düşmanla temas halinde bulunan artçı birliklerimizle oyalama muharebeleri yaparak, zaman kazanmaya çalışıyordu.⁷⁵ İngilizler, uzun süreden beri ara verdikleri hava faaliyetini 23 Ekim 1918'den itibaren artırmışlar, uçakları Halep'teki Bağdat İstasyonu'na ve Sebil bölgesine 40 kadar bomba atmışlardı. Bir İngiliz yüzbaşı, 23 Ekim 1918'de 1.Tümenin emniyet postasına, 5.İngiliz Süvari Tümen Komutanı Tümgeneral Macandrev imzalı, Türk birliklerinin teslim olma şartlarını kapsayan bir mektup getirmiş, Mustafa Kemal: "*Ordu Komutanı, buna cevap vermeye gerek görmemiştir*" cevabını vererek, İngiliz yüzbaşısının emniyet hatlarının dışına çıkartılmasını bildirmiştir.⁷⁶

⁷² Ahmet İzzet Paşa, 19 Ekim 1918'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Hükümet Programı'nı okumuş ve ana hatlarıyla şu noktalar üzerinde durmuştur: "*İçte ve dışta düzenin ve barışın sağlanması gereklidir. Sekiz yıldan beri iç ve dış karışıklıklardan sarsılan vatanın artık sükûnete ve özellikle elim (çok acıklı) yokluklara katlanan ulusumuzun dinlenmeye ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı sağlamak birinci görevimizdir. Wilson Prensipleri'ne uygun bir barışı memnuniyetle kabul edeceğiz. Arap vilayetleri işini, Hilafet ve Saltanat'a bağlılıkları bakî (sürekli olarak) kalmak şartıyla, bir muhtariyet (özerklik) vermek suretiyle, çözmeye çalışacağız.*" Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s.37.

⁷³ Üçok, a.g.e., s.313.

⁷⁴ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, s.110; Volkan, a.g.e., s.152.

⁷⁵ Sanders, a.g.e., s.350.

⁷⁶ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, ss.113-114; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, s.720; Kinross, a.g.e., s.156.

Araplar'ın Halep'teki taşkınlıkları artmış, Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı Adana'ya hareket etmiş,⁷⁷ 24 Ekim 1918'de Halep'te sıkıyönetim ilan edilmiş,⁷⁸ Mareşal Liman Von Sanders, şu emri yayımlamıştır:

“...*Düşmanın bu yakınlarda 7.Orduya karşı ciddi bir girişimi ve bunu bir çıkarmayla birleştirmesi ihtimali bulunmaktadır. Yıldırım Ordular Grubunun amacı, memleketin bir karış toprağını sebepsiz bırakmamak ve fakat üstün düşmanın ciddi girişimleri karşısında orduları kesin savunma için elverişli mevzilerde toplamaktır. 2.Ordu, 15 ve 17 Ekim 1918'de verilen emirlere göre hareket edecektir...6.Ordu (Irak Cephesi'nde), müteakip harekâtını 7.Orduya göre düzenleyerek, zorunluluk halinde büyük kısmıyla Mardin-Diyarbakır istikametini korumayı ve Fırat Grubunu Habur Vadisi'yle Nusaybin'e çekmeyi tasarlamıştır...2.Ordu Mersin İskelesi'ni hemen tahrip edecektir.*”⁷⁹

Yıldırım Ordular Grubunu, İngilizler'in takip harekâtından daha fazla Araplar'ın baskın ve sabotaj faaliyetleri taciz ediyordu. Çünkü Araplar, hem ordu içinden hem de ordu dışından yıkıcı ve bölücü faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Yıldırım Ordular Grubunda bulunan Arap askerleri, İngiliz Propagandasının da etkisiyle toplu olarak firar ediyorlar, düşman tarafına geçiyorlar veya Arap İsyanı'na katılarak bize karşı savaşıyorlardı.⁸⁰ 7. Ordu birlikleri, 25 Ekim 1918'de, Halep güneyinde düşmanla ciddi muharebeler yaptılar.⁸¹ Suriyeli Araplar, Şerif Faysal Kuvvetleriyle birlikte Halep'i ele geçirmeye çalışıyorlardı. İngilizler'in Çöl Atlı Piyade Kolordusunu takviye etmek üzere güneyden kamyonlarla birlik getirdikleri anlaşılıyordu. 20.Kolordu, Halep şehrini güneyden İngilizler'e, batıdan Araplar'a karşı savunmak için tertiplenmişti. Yeterli birlik olmadığı için, Halep şehrinin doğusunda savunma tertibi alınmamıştı. Bedeviler, 1500 kişilik bir kuvvetle öğleden sonra açık bırakılan doğu istikametinden Halep'e girerek, kaleyi ve

⁷⁷ Sanders, a.g.e., s.156. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı Karargâhında bulunan Almanlar'ın çoğu Adana/Pozantı'ya gönderilmiş, Yıldırım Ordular Grubu Kurmay Başkanı Diyarbakırlı Kazım Paşa hastalanmış, yerine 7.Ordu Kurmay Başkanı Albay Sedat (Doğruer) atanmıştı. Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, s.113.

⁷⁸ Sanders, a.g.e., s.351.

⁷⁹ a.g.a.,Kls.3705, Dos.29, Fih.34 ; 34-1.

⁸⁰ Mustafa Kemal Paşanın Filistin Cephesi'ndeki Emir Subayı Şükrü Tezer'e göre:“*Tarih boyunca, fedakârlık ve kahramanlıklarıyla şöhretini cihana (dünyaya) tanıtmış olan Türk askeri, kendi köy ve kasabasını ve her şeyinden aziz bildiği çoluk çocuğunu (çocuklarla birlikte aile topluluğu) Allah'a emanet edip, hudut boylarında ve hatta ecnebi (yabancı) ülkelerde bile, boğazı tokluğuna namus ve şerefiyle dövüşerek, memleketlerini muhafaza ve müdafaaya uğraştığı bir takım milliyeti karışık unsurlar uğruna temiz kanını dökerken, o cibilliyeti bozuk (soysuz, soyu bozuk) kitle mensuplarını bu millet altın ve gümüş parayla besleyip, ancak, bu sayede ve güçlkle cephede tutabiliyordu.*” Tezer, a.g.e., s.134. Yıldırım Ordular Grubunun, 3 Eylül 1918'de 150.000 asker kaçacağı (firar) bulunuyordu. Bunların tamamına yakını Arap askerlerden meydana gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918'de diğer cephelerden firar edenlerle birlikte toplam kaçak (firar) asker mevcudu 300.000'e ulaşmıştı. a.g.a., Kls.3921, Dos.H-52, Fih,1-38;1-39.

⁸¹ Aydemir, *Tek Adam*, c.I, s.300.

hükümet binasını ele geçirdiler. Halep'in doğusunda bulunan Mustafa Kemal ve Karargâhı tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldı. Çok süratle gelişen bu tehdit karşısında, Mustafa Kemal'in canını kurtarması ve 7.Ordunun sevk ve idaresini yeniden tesis etmesi imkânsız gibi görünüyordu.⁸²

Mareşal Liman Von Sanders Nasır'a da, Albay İsmet Birüssebi, Tubas ve Şam'da, Ali Fuat Paşa Kudüs'te, Mustafa Kemal Nablus'ta benzer durumlarla karşılaşmışlardı. Hayatının en zor anlarından birisini Halep'te yaşayan Mustafa Kemal, bu kritik durumdan sonra: "...*Bu akşam Halep ilersindeki kuvvetleri geri çekeceğim, yarın Halep'in kuzeybatısında İngilizler ve Araplar'la muharebe edeceğim...*"emrini vermiştir. Bu olaylar, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Araplar hakkındaki düşüncelerini müteakip yıllarda da çok olumsuz şekilde etkileyecektir.⁸³ Araplar, 7. Ordu Karargâhının bulunduğu Merkez Komutanlığına hücum ederek, ele geçirdilerse de kısa süre sonra geri atılarak, şehirden tamamen

⁸² Kinross, a.g.e., 156-157; Genkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, ss.723-724.

⁸³ Atay, *Çankaya*, s.122. Mustafa Kemal Paşa, Halep'te yaşadığı olayı hatıra defterine şöyle yazmıştır: "...*Ertesi gün, yine rahatsız olarak Karargâhımda uzanmış yatıyordum. Bir aralık Halep şehrinin içinde bir ateş koptu. Balkona çıkıp sokağa baktım, herkes heyecan içinde ve bir kalabalık otele hücum halindedir. Herkes bana doğru geliyor... Durumu kavradım, kurbacımla önce kalabalığı otel dışına çıkardım. Alt kattaki taraçaya indiğim vakit Halep Komutanı, heyecandan okuyamadığı bir raporu bana verdi. Sükûnetle okudum, rapordan anlaşılıyordu ki, Halep hücumu uğramıştır. Bulduğum otelin kapısından sağa saparak yürüdüğü zaman bir dört yol ağzına rastlanır, o noktaya kadar geldim, bütün yolları tutturmuştum. Düşman uçaklarından atılan bombalara, bazı damlardan atılan bombalar da ilave oluyordu. Bu beni güldürdü, çünkü ben, Halep'i korumayı düşünüyordum. Akşam vaktiydi, bulunduğum yerden ileride birçok adamların yere serildiğini görüyordum. Bunlar beni yalnız sanarak hücum eden zavallılardı. Ben Halep şehrinde tabiri caizse sokak muharebesini idare ettim. Hücum edenler, tümüyle mağlup ve perişan olarak geri atılıp takip edildiler, şehirde duruma tamamen hâkim olduk ve sükûnet sağlandı. Akşam yaklaşmıştı. Sokak muharebesini idare ettiğim noktanın yakınında şoförüm bekliyordu. İşaret ettim, bulunduğum noktaya yanaştı, otomobile binmeden önce Halep Komutanı'na emirlerimi ve talimatımı verdim. Verdiğim talimatta, gizli olan şu nokta vardı: 'Bu akşam Halep ilersindeki kuvvetleri geri çekeceğim, yarın Halep'in kuzey batısında İngiliz ve Araplar'la muharebe edeceğim, buna göre hareketinizi düzenleyiniz!' Olaylar dilediğim gibi cereyan etti. Ertesi gün sabahleyin benim kuvvetlerimin çekildiğini sanan Arap ve İngilizler sevinçle ilerlemeye başladılar, tarafımızdan alınmış olan tertiplerle mağlup ve perişan oldular. İşte orada bu zafer sonucu bir savunma hattı saptayıp sınırını belirttim ve kuvvetlerime emir verdim ki, düşman bu hattın ilerisine geçmeyecektir, nitekim geçememiştir. Gerek Erzurum Kongresi'nde, gerek Sivas Kongresi'nde, Türkiye'nin milli sınırlarını saptamak için bir medeni ıstılaha(herhangi bir bilim dalına ait bir kavramı anlatan kelime) dayanmak gerektiği vakit ben, Türk süngülerinin işaret ettiği bu hattı esas kabul ettim. Bilirsiniz, Milli Misak-ı en nihayet Ankara'da saptamıştım. Sorunun yabancıları olan birtakım kişiler, bunda amil olmak istediler ve milli sınır söz konusu olduğu zaman gerçeği bilmedikleri için türlü türlü kanılara kapıldılar. İtiraf edeyim ki, ben de milli sınırı biraz Wilson Prensipleri'nin insancıl amaçlarına göre ifadeye çalıştım. Hemen açıklayayım, o insancıl prensiplere dayandığımdandır ki, Türk süngülerinin savunup saptadığı sınırları savunmuşumdur. Zavallı Wilson anlamadı ki süngü, kuvvet, şeref ve haysiyetin savunmadığı hatlar, başka hiçbir prensiple savunulamaz." Atay, *Atatürk'ün Anıları*, ss.80-83; Doğruer, a.g.e., ss.266-268; Aydemir, *Tek Adam*, c.I, s.301; Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s.30; Vakit, a.g.e., ss.374-376.*

çıkarılmışlardı.⁸⁴ Şehir halkından bir kısmı, Şerif Faysal'ın Arap Ordusunun yanında askerlerimize karşı savaşıyordu. Mustafa Kemal, akşama doğru Karargâhını tren istasyonunun iki kilometre kadar kuzeyinde bulunan tepeye almış ve Halep şehrini boşaltmıştır.⁸⁵

D. Halep Kuzeyine (Misak-ı Milli Sınırı) Çekilme

Faysal'ın Arap Ordusu, 25 Ekim 1918'de Suriyeliler'in coşkun tezahüratı altında Halep şehrine girdi.⁸⁶ İngilizler'in 5.Süvari Tümenin 15.Süvari Tugayı Halep'in batısındaki sırtlardan Selimiye-İskenderun yolu doğusu-Haritan istikametinde ilerlemeye başladı. Birliklerimiz bu sırtları daha önce terk ederek, geri çekilmişlerdi. İngilizler, birliklerimiz tarafından Halep'in boşaltıldığını, Araplar'dan verilen haberlerden öğrendiler.⁸⁷ 7.Ordu Karargâhı 25-26 Ekim 1918 gecesi Katma'ya, 20. Kolordu aynı gece Kefr Yasin-Hefan hattına çekildi.⁸⁸ 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Cebeli Şeyh Bereket kesiminde toplanan Araplar'ın, yeni mevziin batı yanını tehdit etmeleri üzerine, 24.Tümenden birlik gönderilmesini ister, bu teklif 7.Ordu Komutanı Mustafa Kemal tarafından uygun görülmeyle, kolordunun Katma güneyindeki Tenib-Tatmaraş-Marazgan hattına çekilmesi bildirilir.⁸⁹ 43.Tümenin, 20. Kolordunun doğu yanını ve Kilis istikametini savunması planlanmış, 20. Kolordu, 26 Ekim 1918 sabahı yeni mevziine hareket etmeden önce Bedeviler Sebil'de bulunan Mürettep Süvari Alayına hücum etmişler, İngilizler 26 Ekim 1918 günü saat 10.40'da Hava desteğinde Halep-Katma yolunun iki tarafından taarruza başlamışlar, 7.Ordu Komutanlığınca, durdurulmuşlardı.⁹⁰

Düşman, bir süvari alayı kadar birliğiyle 26 Ekim 1918 günü saat 11.00'de Helân Köyü'nün iki tarafından ilerlerken, üç süvari alayıyla Halep-Katma yolunun iki yanında mevzii almış bulunan 109 ve 111.Piyade Alaylarının ara hattı üzerinden tekrar taarruza başlamıştı. İngilizler, Filistin Cephesi'nde cereyan eden muharebelerde, Yıldırım Ordular Grubunun, cephesini her defasında birliklerin ara hatları üzerinden yarmayı

⁸⁴ Cemal Kutay, *Ardında Kalanlar*, İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi Basımevi, 1988, s.247; Kinross, a.g.e., s.157.

⁸⁵ Özçelik, a.g.e., s.119; Cebecioğlu, a.g.e., s.56; Sanders, a.g.e.,s.352; Armstrong, a.g.e., ss.75-76; Danişmend, a.g.e., c.IV, ss.449-450; Arı, a.g.e., s.391; Kinross, a.g.e., s.157.

⁸⁶ Nedim, a.g.e., s.159.

⁸⁷ Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, s.726.

⁸⁸ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, ss.114-115. Mustafa Kemal Paşa, 26-28 Ekim 1918'de Katma'da bulunduğu sırada, ailesini görmek üzere, Antep'e gidecek olan Ali Cenani Bey'e: "Teşkilat yapın, milli bir kuvvet meydana getirin, kendinizi savunun, ben istediğiniz silahu veririm" demiştir. Cebecioğlu, a.g.e., s. 180, Kinross, a.g.e., s.165.

⁸⁹ Özçelik, a.g.e.,s.120; Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, *1918 Yılı Hareketleri*, ss.114-115; Nedim, a.g.e., s.159; Gnkur ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*,s.728.

⁹⁰ Tezer, a.g.e., s.173; Karal, a.g.e., c.IX, s.539.

başarmışlardı. Bu durum, İngiliz istihbaratının güvenilirliğini ve doğruluğunu göstermektedir. İngilizler, Filistin Cephesi'nde bizden daha isabetli istihbarat üretmiş, geleceğe yönelik tahmin ve değerlendirme yaparak, uygun hareket tarzları seçmişlerdir.⁹¹ Mustafa Kemal, Allenby'ın ilerleyişine karşı son direnişi hazırlamış ve Halep'in kuzeyinde bulunan Haritan'da son çarpışma, 26 Ekim 1918'de meydana gelmiştir.⁹² Hintli bir esirin ifadesinden; taarruz eden İngiliz kuvvetlerinin 500'er mevcutlu iki süvari alayıyla çeşitli cins 200 otomobilden kurulu bir birlik, ölülerinin üzerinden çıkan evraklardan da bu birliğin 15.Süvari Tümeni olduğu anlaşılmıştı. 7.Ordunun, mevzilerinde, cesaret ve kahramanca savunması sayesinde, düşman büyük kayıplar vererek geri çekilmiştir.⁹³

General Allenby, Halep kuzeyinde bulunan Katma'da İngiliz ve Arap Ordularını durduran ve geri atan 7.Ordunun mevcudunu, 4 ve 8.Orduların kalan personeli dâhil 2.500 piyade, 150 süvari ve 8 top olarak değerlendirmiştir.⁹⁴ Birliklerimizin, bu güne kadar cereyan eden muharebelerde büyük zayıflamış ve muharebe gücü çok zayıflamış olmasına rağmen, Filistin Cephesi'ndeki son muharebede gösterdiği direnç, Anadolu'yu savunmak için, mücadeleye devam edeceğinin en önemli göstergesidir.⁹⁵ İngilizler'in Propagandasının etkisiyle Müslimiye'yi ele geçiren Araplar'ın Antep istikametinde ilerledikleri ve İngilizler'in de onları takip ettikleri hakkında haber alınması üzerine, Mustafa Kemal, 28 Ekim 1918 günü akşamı Kilis'e giderek, gereken teşkilatı kurmuş, emirlerini vermiş, Antep savunmasının çekirdek birliğini oluşturmak üzere, 43.Tümeden bir müfreze görevlendirmişti.⁹⁶

⁹¹ Armstrong, a.g.e., s.76; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, ss.728-729.

⁹² Winstone, a.g.e.,s.437; Çankaya, a.g.e., s.22; Armstrong, a.g.e., s.76; Karal, a.g.e., c.IX, s.539; Volkan, a.g.e., s.153.

⁹³ Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara, Kardeş Matbaası, 1970, s.82; Atay, Çankaya, s.122; Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s.30; Armstrong, a.g.e., s.76; Falih Rıfıkı Atay, *Zeyindağı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.109; Doğruer, a.g.e., ss.268-269; Aydemir, *Tek Adam*, c.I, s.301; Arı, a.g.e., s.391; Nedim, a.g.e., ss.159-160; Çankaya, a.g.e., s.22; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş, Yeni Baskı*, Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s.80; Kinross, a.g.e., s.158.

⁹⁴ Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, ss.30-31. General Allenby'ın komuta ettiği, Mısır Kuvvei Seferiye Komutanlığı, 226.000 İngiliz, 111.800 Hintli, 129.000 diğer ülkeler olmak üzere toplam 467.650 personele sahip bulunuyordu. Filistin Cephesi'nde yapılan son muharebede, düşmanın Türk birliklerinden, yaklaşık 200 kat daha fazla muharebe gücü üstünlüğüne sahip oldukları görülmektedir. Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, *1918 Yılı Hareketleri*, s.120.

⁹⁵ Sabahattin Selek'e göre: "19 Eylül 1918'de başlayan Nablus Meydan Muharebesi'nden itibaren, 26 Ekim 1918'de Halep kuzeyinde Katma'da yapılan son muharebeye kadar geçen ve 39 gün devam eden geri çekilme süresince, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının: 75.000 esir, 360 top, 800'den fazla makineli tüfek, 200 kamyon, 44 otomobil, 89 lokomotif, 468 yük ve yolcu vagonu zayıflamıştır." Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s.31.

⁹⁶ Atay, Çankaya, s.123; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, s.730.

Mustafa Kemal, birliklerini 28 Ekim 1918'de, İskenderun güneyi-Beylan-Top Boğazı-Der el Cemal (Der Cemal)-Tel el Rifat-Ahterin ve doğuya uzanımı hattına, Karargâhını da Raco'ya intikal ettirmiş bulunuyordu.⁹⁷ Mustafa Kemal Paşanın 7.Ordusu, bundan sonraki günlerde de birçok kere taarruza uğramış ve hepsini geri püskürtmeyi başarmıştır.⁹⁸ Mustafa Kemal, bu başarısından sonra, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmeyen tek Türk Komutan olarak tarihe geçmiştir.⁹⁹ Mustafa Kemal Paşanın, Halep kuzeyinde İngilizler ve Araplar'la yaptığı son muharebe, gerektiği taktirde dağlarda gerilla savaşı vermek üzere hazırlıklar yapması, halkla birlikte Anadolu'yu savunmak için Milli Mücadele'yi başlatacağının en önemli emareleridir.¹⁰⁰ Mustafa Kemal'in hatıra defterinde de belirtmiş olduğu şekilde, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı anda, Mehmetçiğin süngüsünün ucunun geçtiği hat, Milli Mücadele'den sonra ilan edilen Misak-ı Milli'nin Suriye sınırını çizmiş olacaktır.¹⁰¹ Filistin Cephesi'nde Halep kuzeyinde yapılan son savunma hattının gerisindeki tepeler ve dağların Türkler'in Anavatani Anadolu'yla Osmanlı'nın Arap

⁹⁷ Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, s.204; Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, Sina-Filistin Cephesi, s.730; Cebecioğlu, a.g.e., ss.56-57; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, s.462.

⁹⁸ A. Mete Tuncoku ve diğerleri, *Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, 2001, s.34; Volkan, a.g.e.,s.153; Sanders, a.g.e., s.352; Sertoğlu a.g.e.c.VI, s. 3578; Kutay, a.g.e.,s.76; Armstrong, a.g.e.,s.576. Bu sıralarda Antalya Mutasarrıfı Firuzan Bey dahiliye Nazırlığına Mustafa Kemal Paşanın esir edildiğine dair duyumlar üzerine şu telgrafi çekmiştir: "...Muhterem Mustafa Kemal Paşanın Suriye'de duçar-ı (yakalanmış, tutulmuş) esaret olduğu hakkında şayı (duyulmuş, işitilmiş) haberin sahih (doğru, gerçek) olup olmadığının lütfen iş'arını (yazı ile bildirme, haber verme) rica ederim." Dâhiliye Nazırı Fethi Bey(Okyar) şu cevabı vermiştir: "...Mustafa Kemal Paşa hakkındaki haber doğru değildir. Müşarunileyh (adı geçen) Haleb'de ordusu başındadır." Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, (1916-1922), Ankara, 2003, ss.4-5.

⁹⁹ Lord Kinross, "...Böylece uzun ve felaketli dört savaş yılının kanlı boğuşmalarından, hiç yenilgiye uğramadan çıkan tek türk komutanı, Mustafa Kemal'di" diye yazar. Kinross, a.g.e., s.163.

¹⁰⁰ Armstrong, a.g.e., s.77; Vamık D.Volkan ve Norman Itzkowitz'e göre: " Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca Suriye'yi yitirmekle kalmayıp aynı zamanda bir barış antlaşması talep etmek zorunda kalacağına farkında olan Mustafa Kemal, kafasından geçen düşünceleri Ali Fuat'a açtı, Mustafa Kemal'e göre; bu yıkıntıların arasından imparatorluğun üzerinde Türkler'in yaşadığı toprakları içine alan yeni bir ulus doğabilirdi." Volkan, a.g.e., s.152.

¹⁰¹ Atay, *Çankaya*, s.122; Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, ss.82-83; Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s.30; Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş, Yeni Baskı*, ss.80-81. Prof.Dr. Ünsal Yavuz'a göre: "Bütün olumsuzluklara ve Ordusunun sağ ve sol cenahındaki kuvvetlerin dağılmasına karşın cesaretle, mahareti ve dirayeti sayesinde Ordusunun çökmesine meydan vermeden Halep'e çekilmeyi başaran Mustafa kemal, bu çekilmeye rağmen şehrin güneyinde İngiliz kuvvetlerini de mağlup etti. Bu savaş sonucu tuttuğu hattı savunmaları için ordularına emir verdi. Halep'in kuzeyinde Antakya çevresindeki cepheyi tutan birlikler düşmanı geçirmemekte başarılı oldular. Bu hat, hemen hemen bugünkü Türkiye'nin sınırı idi." Ünsal Yavuz, *Atatürk, İmparatorluktan Milli Devlete*, Ankara, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1990, s.38.

eyaletleri arasındaki doğal sınırı oluşturduğu düşünülürse, gerçekte Mustafa Kemal'in 7.Ordusunun son savaşı, Türk toprakları üzerinde yapılmıştır.¹⁰²

3. SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Almanya İmparatorluğu üzerindeki İtilaf Devletleri'nin baskısını azaltmak, Mısır'ı geri almak ve İngiltere'nin Biranya-Cebelitarık Boğazı-Akdeniz-Süveyiş Kanalı-Kızıldeniz-Hint Okyanusu güzergahını takip eden Hindistan Yolu (Kral Yolu)'nu kesmek amacıyla yaptığı Kanal Harekâtları'nı fırsat olarak değerlendiren İngiltere, Filistin'i işgal etmeye karar vermiştir. Filistin Cephesi, Osmanlı Devleti zamanında Anadolu'yu güneyden tehdit eden bir cephe'dir. Osmanlı, Sina Cephesi'nde Süveyş Kanalı'na iki başarısız harekât yapmış, Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri'nde İngilizler'i mağlup ederek, El Refah-Akabe hattında (eski Mısır-Filistin sınırında) durdurmuş ve Filistin'e girmelerini engellemiştir. Almanya'nın Birinci Dünya Harbi'ne girerken Genelkurmay Başkanı olan Mareşal Falkenhayn'ın Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına atanarak, Ahmet Cemal Paşanın pasif duruma getirilmesi ve 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal'in İstanbul'a gitmesini müteakip, 31 Ekim 1917'de başlayan İngilizler'in Üçüncü Gazze taarruzu, 19 Eylül 1918'de Nablus Meydan Muharebesi'yle devam etmiş, Filistin, Ürdün, Suriye ve Lübnan'ın ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır. Enver Paşanın öncelikle Almanya'nın çıkarlarını düşünerek yaptığı komuta değişiklikleri Filistin Cephesi'ndeki harekâtımızı çok olumsuz etkilemiştir.

Filistin Cephesi, Kanal ve Hicaz Cepheleleri'nin devamı olarak icra edilmiş, Araplar'la iskân edilen tüm Osmanlı topraklarının, Hicaz ve Bağdat Demiryolu Hatları'nın elden çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Filistin Cephesi'nde, 4 ve 8.Ordular imha olmuş, 7.Ordu büyük zayıat vermiş, 2.Ordu Filistin Cephesi'ni takviye için kullanılmıştır. Birinci Dünya Harbi'nin son senesinde, mevcut sekiz ordudan dördünün görevlendirildiği, 1, 3 ve 6. Orduların takviye birlik gönderdikleri hesaba katılırsa, Osmanlı'nın askeri gücünün yarısından fazlasının Filistin Cephesi'nde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Filistin Cephesi'ndeki 7.Ordunun 26 Ekim 1918'de Halep kuzeyindeki en son savunmayı, 2.500 askerle yapmış olması, zayıatın ne denli büyüklüğünün göstergesidir. Osmanlı'nın kesin olarak yenilişinin ve teslim oluşunun ön koşullarını hazırlayan Filistin Cephesi'ndeki muharebeler, yalnız askeri ve siyasi sonuçları bakımından değil, muharebe zayıatı bakımından da çok büyük boyutlara ulaşmış, Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısını olumsuz etkilemiş, Anadolu'da kadınlar, çocuklar, yaşlılar, hastalar ve eşkıyalar kalmıştır.

¹⁰² Volkan, a.g.e., s.152; Sanders, a.g.e., s.158.

Filistin Cephesi'ndeki muharebelerin kaybedilmesinde; İngilizler'in askeri güç üstünlüklerine ilave olarak, propaganda faaliyetleri, harekât alanının kuzeyinde Ermeniler'in, güneyinde Cihat çağrısına uymayan Araplar'ın isyan etmeleri, Yahudiler'in istihbarat ve birlik sağlamaları etkili olmuştur. Araplar ve İngilizler, 27 Ekim 1918'de Bağdat ve Hicaz Demir Yolu Hatları'nın birleşme noktası olan Halep kuzeyindeki Müslimiye İstasyonu'nu işgal ederek, Filistin ve Irak Cepheleri'nin birbirleriyle olan irtibatını ve ulaştırma yollarını kesmişlerdir. Filistin ve Irak Cepheleri, birleşik kaplar esasına göre savaş süresince birbirlerini karşılıklı olarak etkilemişlerdir. İngilizler, 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirdikten sonra, 26 Mart 1917'de Gazze Taarruzu'nu başlatmışlar, 25 Ekim 1918'de Halep'i ele geçirmeyi müteakip, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak, 5 Kasım 1918'de Musul'u 9 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal etmişlerdir. Filistin Cephesi çökünce, Irak Cephesi de çökmüş ve sonuçta Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ni devam ettirme imkân ve kabiliyeti ortadan kalkmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Arşivi

Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi

Kitaplar ve Makaleler

Abensour Christophe ve diğerleri, *Thema Larousse, Tematik Ansiklopedi İnsan ve tarih, Tarih Siyasal Sistemler Düşünce Tarihi Dinler*, İstanbul, Milliyet Yayını, 1993.

Acar İrfan C., *Lübnan ve Filistin Sorunu*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Arı Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1997.

Armstrong, H.C., *Bozkurt, Kemal Atatürk'ün Yaşamı*, 5.b., Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Arba Yayınları, 1997.

Atatürk, *Nutuk*, Ankara, Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları, Gnkur. Basımevi, 1981.

Atay Falih Rıfki, *Zeytin Dağı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.

_____, *Çankaya –Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2004.

- Atay Falih Rıfkı ve Mahmut Soydan, *Atatürk'ün Anıları*, 1917-1919, Ankara, Olguç Matbaası, 1982.
- Aydemir Şevket Süreyya, *Tek Adam*, c.I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963.
- _____, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.II, 1908-1914, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- _____, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, c.III, 1914-1922, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, (1916-1922), Ankara, 2003.
- Bayur Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.III, Ks.3, 1914-1918 *Genel Savaşı, Bunların Siyasal Tepkileri*, Ankara, TTK Yayını 1957.
- Belen Fahri, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi*, c.V, 1918 Yılı Hareketleri, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1967.
- Bourgeois Willy, *Lawrence*, Çev. Nusret Kuruoğlu, İstanbul, Bahar Matbaası, 1967.
- Çetiner Yılmaz, *Son Padişah Vahdettin*, 2.b., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993.
- Danişmend İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1955.
- Doğruer Sedat, *Yıldırımın Akıbeti*, İstanbul, Askeri Basımevi, 1927.
- Eroğlu Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi, Yeniden Düzenlenmiş, Genişletilmiş Yeni Baskı*, Ankara, Savaş Yayınları, 1990.
- Fromkin David, *Barişa Son Veren Barış(A Peace To End All Peace), Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?* 1914-1922, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Yayınları, 1994.
- Gnkur. Harp Tarihi Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.I, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1970.
- _____, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.VI, *Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978.
- _____, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1986.
- _____, *Türk İstiklal Harbi*, c.I, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3.b., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1999.
- Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyeleri, *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Editör Fatma Acun, 10.b., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2009.

- Kabacalı Alpay, *Talat Paşanın Anıları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, c.IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, 1908-1918*, Ankara, TTK Yayınları, 1996.
- Karpat Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.
- Kinross Lord, *Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, 14.b., İstanbul, Altın Kitaplar Yayınları, 2003.
- Kressenstein Baron Kress Von, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalı'na*, çev. Mazhar Besim Özalpsan, İstanbul, Askeri Matbaa, 1943.
- Kutay Cemal, *Ardında Kalanlar*, İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi Basımevi, 1988.
- Larcher Maurice, *Büyük Harpte Türk Harbi*, c.I, çev. Mehmet Nihat, İstanbul, Matbayı Askeriye, 1927.
- Lewis Bernard, *Palestine on The History and Ceophy of a Name*, Printed in Canada, 1980.
- _____, *Orta Doğu, Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 yıllık Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, 2.b., İstanbul, Sabah Yayınları, 1999.
- Nedim Şükrü Mahmut, *Filistin Savaşı, 1914-1918*, çev. Abdullah Es, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1995.
- Öztuna Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi, Osmanlı Devleti'nin Siyasi, Medeni, Kültür, Teşkilat ve San'at Tarihi, c.X*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994.
- Sanders Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, 1968.
- Selek Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, 2 cilt, 4.b., İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968.
- _____, *İsmet İnönü, Hatıralar*, c.I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Sertoğlu Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.VI, İstanbul, Güven Yayınevi, 1972.
- Shaw J.Stanford, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yayınları, 1983.
- Sonyel Salahi Ramazan, "Albay T.E.Lavrence, Haşimi Arapları'nı, Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı?" Türk Tarih Kurumu (TTK) Dergisi, Belleten, (Nisan 1987) c.LI, Sayı:199.
- Tezer Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, 3.b., Ankara, TTK Yayınları, 1995.

Tuncoku A. Mete, ve diğeri, *Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları,2001.

Üçok Çoşkun,*Siyasal Tarih*, 1789-1950, 5.b., Ankara, Türk Matbaası, 1961.

Vakit, *Hatıralar ve Vesikalar,Cemal Paşanın Hatıratı Üzerine Tetkikler*, İstanbul, “ Vakit “ Gazetesinin Forma Halinde Tefrikası,1933.

Volkan Vamik D.,ve Norman Itzkowitz,*Ölümsüz Atatürk*,Ankara,Bağlam Yayınları,1998.

Winstone H.V.F., *Orta Doğu Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Orta Doğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü*, çev. Fuad Davudoğlu, İstanbul, Risale Yayınevi, 1999.

Yalman Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.I,1888-1922, 2.b., İstanbul, Özener Matbaacılık, 1997.

Yavuz Ünsal, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Ankara, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1990.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, c.I/I, *Türk İnkılâbının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı*, Ankara, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yayınları, 1994.

Gazeteler

Bardakçı Murat, “Mustafa Kemal’in Kaleminden Orta Doğu’yu Nasıl Kaybettik?” *Hürriyet*, 12 Ocak 2003.

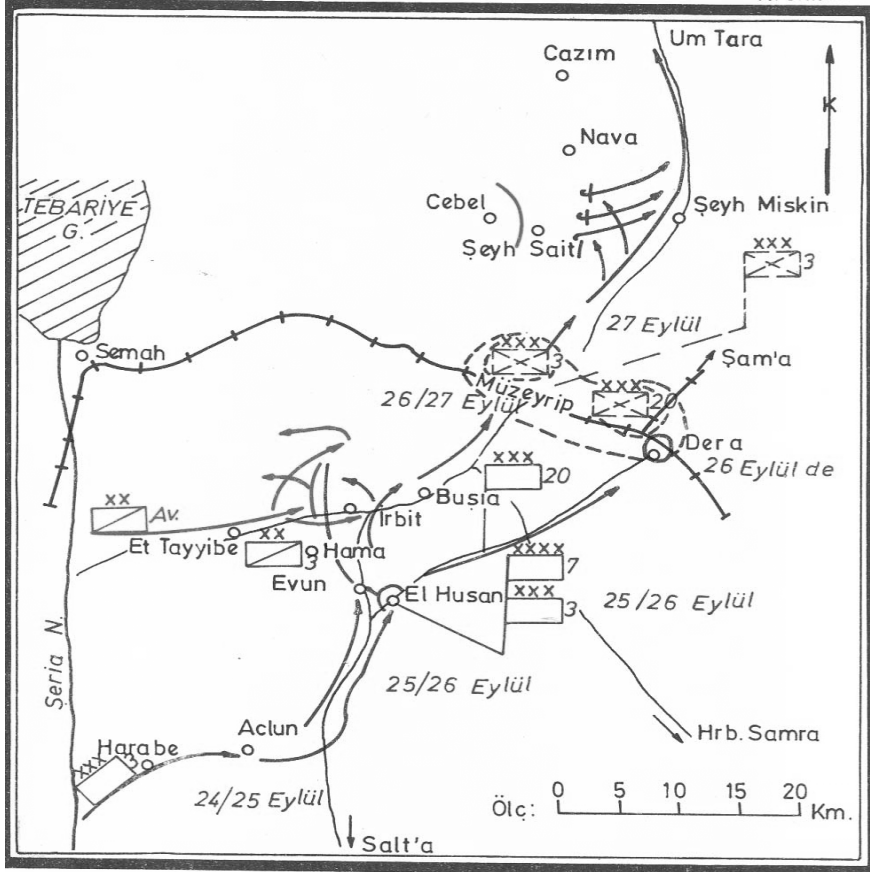
İlhan Attila, “Irak çıkmazı Neler Hatırlatıyor?..” *Cumhuriyet*,10 Eylül 2003.

Yayımlanmamış Araştırmalar

Cebecioğlu Güngör, “*Atatürk ve Güney Cephelerimiz*,” Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü,1991.

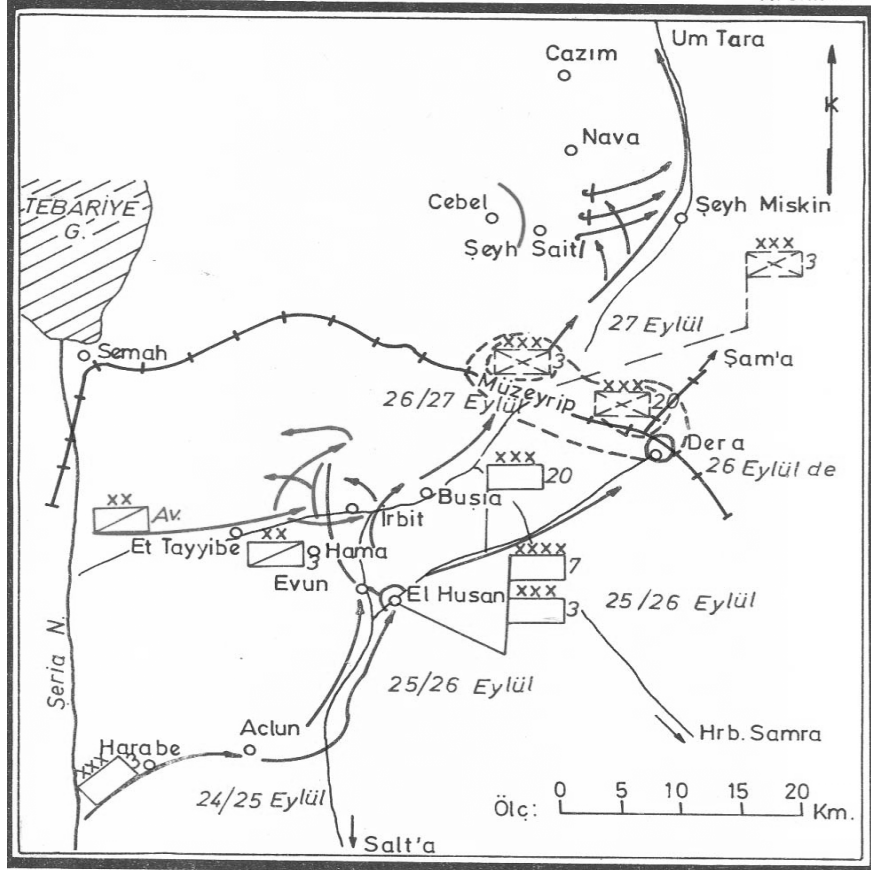
Özçelik Ayfer,“*Ali Fuat Cebesoy Hayatı ve Faaliyetleri*,”Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1989.

NABLUS MEYDAN MUHAREBESİ (19-21 Eylül 1918)
EK-A

Gnkur.ATASE Bşk.lığı,*Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV,Ks.2,*Sina-Filistin Cephesi*,Kroki:55.

ŞERİA NEHRİ'NDEN DERA'YA ÇEKİLME
(23-26 Eylül 1918)
EK-B

Gnkur. ATASE Bşk.lığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c.IV, Ks.2, *Sina-Filistin Cephesi*, Kroki:58

